

VELIKE SITNICE O MOSTARU

Ismail Braco Čampara

Ismail Špago

Tibor Vrančić

Izdavač: Samoizdanje u elektronskom obliku

Grafička obrada i prijelom: Tibor Vrančić

Prvo izdanje:

Copyright ©2014. Text and Artwork: Ismail Braco Čampara, Smail.Špago, Tibor Vrančić

Konsultanti:

Naslovna strana: Tibor Vrančić

Fotografija na naslovnoj strani: Sanjin Fajić

Ismail Braco Čampara, Smail Špago, Tibor Vrančić

VELIKE SITNICE O MOSTARU

Mostar, 2014.

"Samo se slike dugo pamte, a riječi već sutradan promijene svoj red."

Zulfikar Zuk Džumhur

Velike sitnice o Mostaru – umjesto uvoda

Ovo je samo jedan mali pokušaj da se od zaborava spase sjećanja, mnogobrojne fotografije i sitnice, a koje su vezane za povijest Mostara. Sakupljajući sve ove elemente vrijedno smo pabirčili po raznim izvorima, što je rezultiralo ostvarenjem jedne vizije spašavanja od zaborava jednog dijela istorije. Kad smo ovoj arhivi pridružili ogromnu arhivu starih fotografija, a zatim i slike današnjih dijelova Mostara koje je Braco Čampara snimio, dobili smo vrijedan materijal. Ova kompilacija tekstova i fotografija ima za cilj podsjetiti mnoge stare Mostarce na vrijeme njihova dječaštva i mladosti, upoznati ih sa dalekom istorijom, a nove Mostarce na činjenicu da istorija ne počinje njihovim rođenjem tj. upoznati nove generacije s bogatom istorijom našeg grada.

Zašto velike sitnice? Do sada je objavljena istorija Mostara u brojnim tomovima knjiga, međutim, možda se činila neka vrsta nepravde jer se pisalo o najznačajnijim objektima i događajima u istoriji našeg grada, a jedan grad ne čine samo vidljive zgrade i poznate vizure pojedinih kvartova, nego ga čine i sitnice. E baš te sitnice su predmet ovih priloga. U njima ćemo slikovno i ukratko tekstualno predstaviti razne zanimljive sitnice koje čine grad gradom i koje su od nekog značaja za njegovu istoriju. Tako ćemo u ovim prilozima pokušati slikama i kratkim crticama otrgnuti od zaborava neke manje poznate događaje koji su se dogodili u našem gradu, zanimljivosti, kutke grada koji su možda bili skriveni od pogleda. Premda nedovoljno poznati i premda maleni, oni su dio mozaika od kojega je istorija ovoga grada sazdana te time postaju velike.

Ovdje su najvećim dijelom objavljeni tekstovi o događajima koji su se desili prije mnogo godina, kada većinom niko od nas još nije bio ni rođen, a ne postoji ni tako veliki broj živih, koji bi mogli svjedočiti o tim događajima. Nekad, negdje, smo čuli ili pročitali pokoji podatak ili pričicu o nekom pojmu u gradu, ali nam je nekako to izmigoljilo iz sjećanja, pa evo prigode da ih osvježimo.

Stavljanjem svih tih tekstova na jedno mjesto, mislimo da smo stvorili jednu solidnu podlogu za upoznavanje mlađih naraštaja s istorijom grada i jednu startnu osnovu za daljnje istraživanje povijesti grada koga to bude zanimalo. Svaki tekst smo nastojali ilustrirati starim fotografijama, sakupljenim iz raznih izvora i arhiva, izvađenim iz starih knjiga i muzeja, s brojnih internetskih stranica. Za sve ove stare slike ne postoji više zaštita autorskog djela, a najčešće su autori nepoznati.

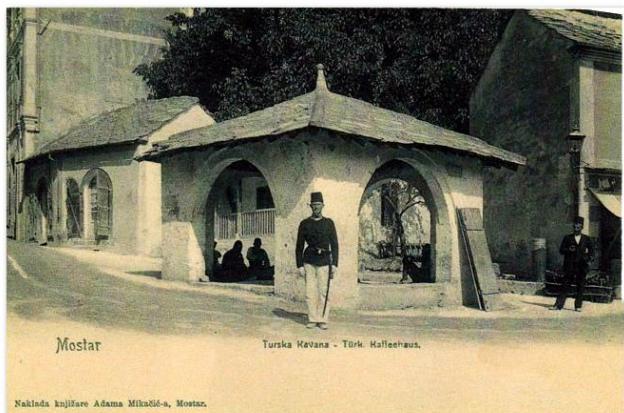
Autori

Caffe luft

Na samom zavijutku ulice Mala Tepa koje skreće prema Glavnoj ulici nalazi se i danas malo skladno i neobično zdanje koje se prije zvalo „Tepica“. Prema pričama iz starine, Tepicu je gradio neki Čorda, koji je uz plaćanje najma tražio i dodatan uvjet – da onaj koji je koristi mora najmanje dva puta godišnje očistiti šadrvan pred Koski Mehmed pašinom džamijom. Prema tome, zaključujemo da je Tepica sagrađena nakon 1781. g. Ispočetka je namjena ovog objekta bila malo priručno skladište ili ostava za stvari koje se nisu mogle svakodnevno odnositi te ponovo donositi na tržnicu. Tek kasnije je postala poznata kafana, a njen opis je lijepo prikazan još s početka prošlog stoljeća:

„To je jedan četverokutni krov, ne veći od jednog malog dućana, postavljen na četiri polukružna luka. Nekoliko punih vreća mogu potpuno ispuniti zaštićeni prostor krova. Ipak je ova tržnica jedno od najpoznatijih zdanja Mostara, ali ne kao mjesto trgovine, već kao omiljena kafana. Susjedni kafedžija našao je ovo malo mjesto kao prikladno da ovdje u toplo godišnje doba poslužuje svoje mušterije. Tako mala tržnica nosi zgodno ime «Caffe luft» (Ova građevina je bila jedino natkriveno zdanje stare mostarske tržnice u mahali Mala tepa). Sve do 1886. g. ova kafana je bila poznata pod imenom «Tepica», a naziv «Caffe luft» dao joj je prestolonasljednik princ Rudolf za svoje prve posjete Mostaru 9. 4. 1886. g. Kafedžija koji je princu pružio fildžan, živi još uvijek i čuva dukat kojeg je tada dobio za svoj dobar napitak.“ (Robert Michel: „Mostar“, Prag, 1909. g.)

Tek mnogo kasnije, malo uniže, preko puta *Caffe lufta* na Maloj tepi, vremenom se izgradila nova i veća tržnica – tepa, kako je Mostarci zovu. No, i danas će Mostarac kazati da „ide na tepu“ kada odlazi na bilo koju zelenu tržnicu, i to ne samo u Mostaru.

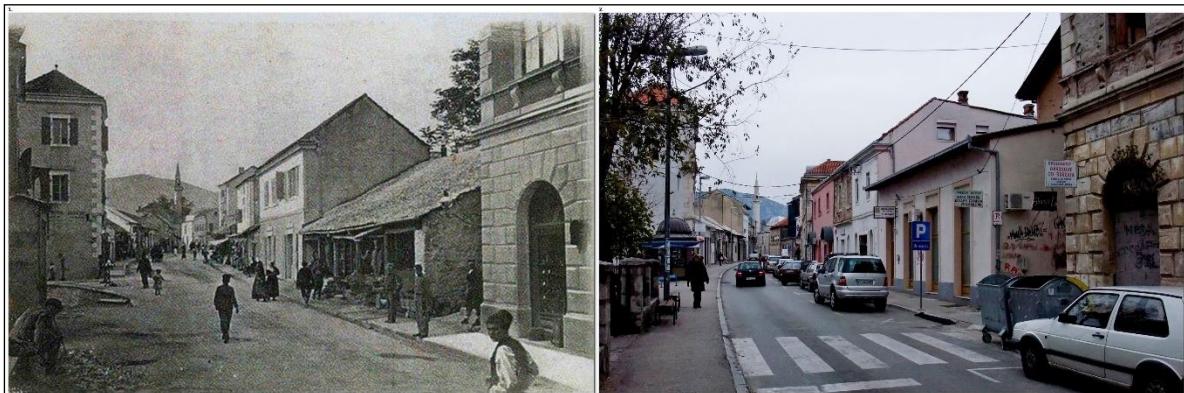

Mala tepa 1900-ih i 2012. g.

Velika Tepa

Na samom početku osmanske vlasti, čaršija na lijevoj strani Neretve zauzimala je prostor od Starog mosta pa sve skoro do Sinan-paštine džamije (Atik džamije na Mejdanu), a dijelila se na: Gornju čaršiju na Velikoj tepi, Donju čaršiju na Maloj tepi - oko Koski Mehmed Paštine džamije i Kujundžiluk.

Velika Tepa je u stvari bila vrlo mali trg, a nalazila se na Carskoj džadi (Glavna ulica), tačno na mjestu gdje se ulica Stari most stepeništem spaja s Glavnom. Naseljavanje i izgradnja kuća na obje tepe počelo je odmah nakon dolaska turske uprave. Mostarski dobrotvor Čejvan Ćehaja je polovinom 16. stoljeća tu dao sagraditi 67 dućana. Odmah u blizini je bila i Čejvan Ćehajina džamija, a preko puta je na mjestu nekadašnjeg hana Kalhane, na svom zemljишtu Mujaga Komadina izgradio Višu djevojačku školu 1903. g., u čijem prizemlju su se nalazili brojni dućani. Bilo je to mjesto okupljanja, svih događanja, mjesto kupovine i prodaje, te mjesto izvršenja smrtnih kazni vješanjem u staro tursko vrijeme, pa i kasnije, premda su Potkujundžiluk i Prijekočka čaršija u doba Austrougarske dobrano preuzeli prijašnju ulogu Velike tepe. Odmah s lijeve strane Velike tepe po izlasku stepeništem na Glavnu ulicu, 1913. g. je izgrađen po projektu Dragutina Köhlera javni toalet. Preko puta ulice se nalazio niz dućana većinom vlasnika Srba.

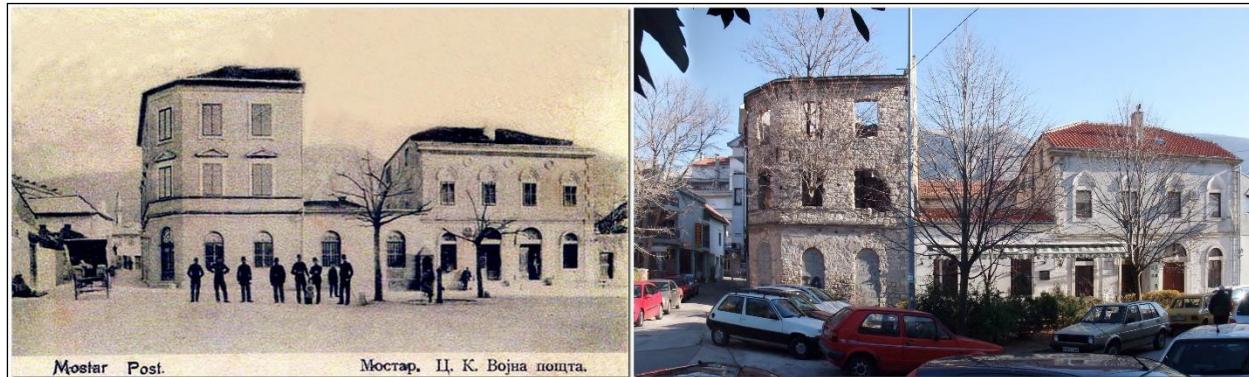

Velika tepa 1900-ih i stanje 2013. g.

Vojna pošta na Mejdanu

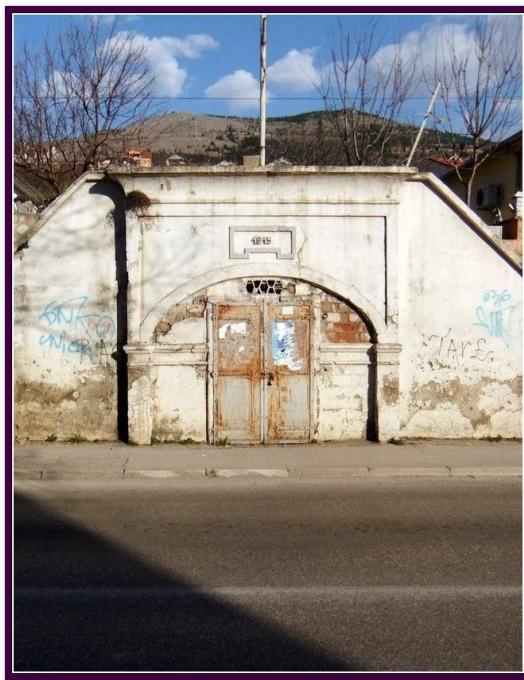
Prva formirana mahala Mostara za vrijeme Osmanske vladavine je bila Sinan pašina, kasnije nazvana Atik (stara) mahala, a to je mahala u neposrednoj blizini čaršije. Centar ove mahale je trg Mejdan oko koga je bilo izgrađeno više vrlo značajnih javnih objekata kao što su rezidencija guvernera, zgrada suda, Sinan pašina (Atik) džamija (izgrađena 1474.), hotel Orient (u kojoj se kasnije smjestila i prva građanska hercegovačka bolnica) i hamam.

Dolaskom austrougarske vlasti, Mostar sve više prihvaća evropske standarde, tako se na Mejdanu, tadašnjem *Rudolphplatz-u* (danas Trg 1. maja), gradi Vojna pošta, svečano otvorena 6. avgusta 1878. g., a još tri godine nakon toga, 1881. g. će započeti izgradnja Časničko-činovničke kasine - oficirskog doma, koji će se svečano otvoriti 9. aprila 1885. g. (kasnije Dom JNA). Regruti, koji su služili u jednom od tri vojna logora Mostara su s drvenim vojnim kovčezima pristizali iz svih krajeva K. & K. monarhije u Mostar. Tako nalazimo i mnogobrojne razglednice iz tog perioda s motivom ovog objekta i trga, ali je za ove kao i razglednice s ostalim motivima Mostara zajedničko to da su one one otpoštane u svijet baš s ovoga mjesta - iz Vojne pošte. Početkom 1900-ih apotekar Julius Thonhauser, doseljenik iz Mađarske, na Mejdanu gradi dvokatnicu, naslonjenu odmah na Vojnu poštu, u čijem prizemlju otvara svoju apoteku.

Mejdan - Vojna pošta 1900. i 2013. g.

Bunker – barutana

Preko puta ulaza u Sjeverni logor (danas Univerzitet) nalazi se betonska građevina s teškim metalnim vratima. To je vojni objekt, bunker, koji je kasnije prenamijenjen u skladište municije – barutnu. Gradila ga je austrougarska vojska 1915. g. Danas nije u upotrebi i ne zna se šta se nalazi iza uvijek zaključanih metalnih vrata.

Bunker – stan

Na Rudniku se nalazi jedno malo zdanje – bunker, koji je jedan od još četiri postojeća i koji je sačuvan. Ožbukan je s vanjske strane kako bi ga se sačuvalo od rušenja i daljeg propadanja. Gradili su ga Talijani 1941. g., a služio im je kao puškarnica, ali očigledno danas služi nekoj drugoj svrsi jer su na njemu postavljena vrata i ukrašen je cvijećem. Barem će se sačuvati od devastacije.

Most na Musali

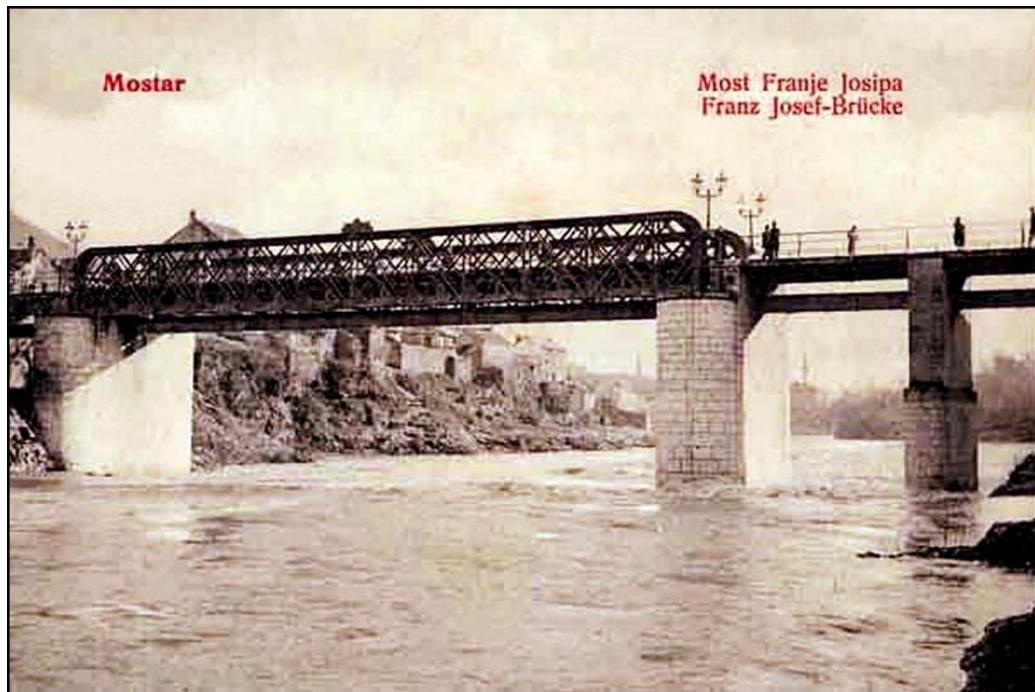
Nakon dolaska u grad na Neretvi 1878. g., Austrougarska monarhija je odmah pokazala veliko zanimanje za izgradnju još jednoga mosta, jer je jedini prijelaz preko Staroga mosta bio uvelike limitiran strmim nagibom, nedovoljnom širinom, nezgodnim prilazom i svakako, ograničenom nosivošću.

Međutim, još 1870. g., osam godina prije dolaska austrougarskih trupa u Mostar, Vilajetska skupština je odobrila izgradnju kamenog mosta na lokaciji Musale. Čak su dopremljeni i veliki kameni blokovi, ali su uslijed nedostatka sredstava radovi obustavljeni, te su klesani blokovi dugo ležali na obali Neretve. Naručena čelična konstrukcija mosta izrađena je u Manchesteru, u Engleskoj, i dopremljena u Mostar gdje je ležala u nekom skladištu.

Tek angažiranjem nove vlasti ponovno se pristupilo izgradnji mosta. Iskorištena je ista lokacija, već isklesano kamenje na obalama Neretve, kao i čelična konstrukcija, koja je postavljena na dva nosača napravljenim od istih tih kamenih blokova. Osnovna konstrukcija imala je raspon od oko 32 m sa širinom od 6 m. Ostatak raspona do druge obale koji se morao premostiti, sačinjen je od drvene konstrukcije oslojnjene na drvenim stupovima. Most je završen 1882. g. i dano mu je ime *Franz Joseph Brücke*, a na obje strane čeličnih bočnih strana su postavljene lijevane ploče s navedenim tekstrom.

Godine 1889. preko mosta je prevedena vodovodna cijev čime je omogućeno obilnije snabdijevanje lijeve obale vodom.

Odlaskom Austrougarske i uspostavom Kraljevine Jugoslavije, isti most 1919. g. dobi ime Kralja Petra I. Šesnaest godina nakon toga dolazi do izgradnje potpuno novog mosta na toj lokaciji. Februara 1935. g. započinju radovi na podizanju armirano-betonskoga mosta, a gradnja je završena 7. juna 1936. g. Gazište tog novog mosta je podignuto na višu razinu i presvučeno asfaltom, što je bila prva zabilježena primjena asfalta u Mostaru. Kod Banje je postavljena ploča s natpisom Most Kralja Petra II., a iza rata 1945. g. preimenovan je u Most Maršala Tita. Most je srušen u noći između 29. i 30. maja 1992. g., da bi se nakon okončanja ratnih sukoba izgradio u istom obliku godine 2000. g.

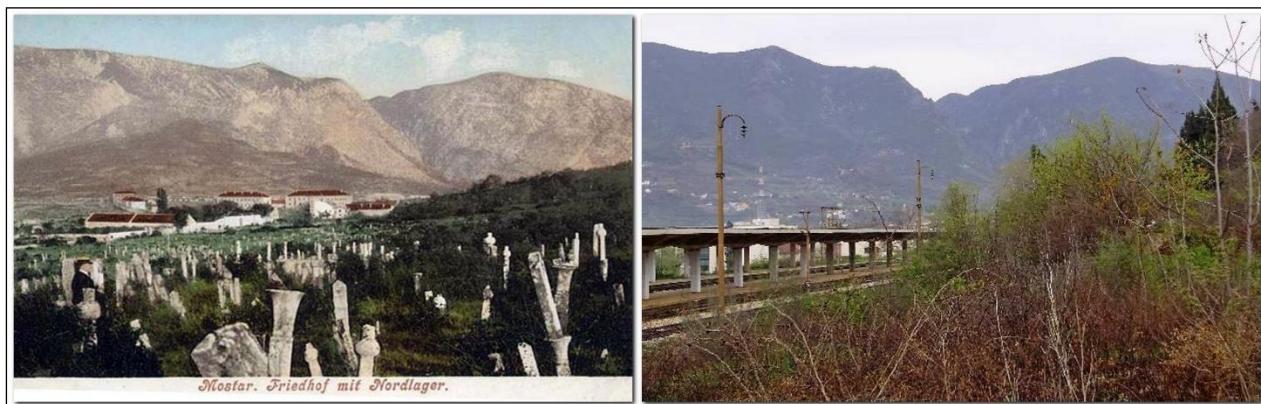
Most Franje Josipa I. 1900-ih i 2013. g.

Veliki carinski harem

Tu, na blagim padinama Podveležja, gdje je vjekovima bilo groblje s bašlucima, muslimanskim nadgrobnim spomenicima, koje pjesnik Mostara Derviš-paša Bajezidagić, vidi kao „*svako biće po jedna trska, svaka ljubav po jedan bašluk, svaki bašluk po jedan stih*“, 6 novembra 1966. godine zazviždao je prvi vlak normalnog kolosijeka na svom putu s nove željezničke stanice k Pločama.

Na mjestu nekadašnjega velikog Carinskog harema, izgrađena je nova željeznička stanica, te je u tu namjenu prekopan cijeli harem. Nekoliko velikih bašluka i nišana tada je porazmještano po ostalim haremima i u blizine mostarskih džamija, ne bi li se spasio barem dio baštine. Međutim, vremenom im se izgubio svaki trag. Svi ti nadgrobni spomenici su odreda bili izrađivani od kamena tenelije tzv. miljevine, čiji je izvor kamenolom u Mukoši, nekih 5 kilometara južno od Mostara.

Prilikom pregleda harema, stručnjaci Zavoda za zaštitu spomenika kulture uočili su i posebne grobove s koso postavljenim pločama koje su po arhitekturi odgovarale sličnim srednjevjekovnim grobovima pronađenim u okolnim mjestima Mostara (Gnojnice, Buna i Blagaj). Pored arhitekture ovi grobovi su odgovarali i po načinu sahranjivanja pokojnika i pronađenim artefaktima tom periodu. Zaključeno je da se radilo o dijelu mnogo većeg groblja s početka 15. stoljeća. Da se još dublje kopalo tko zna na kakve nalaze bi se još naišlo. Groblje o kome je riječ se prostiralo dužinom cijele Glavne ulice, a uništeno je gradnjom cesta i proširenjem naselja prema istoku, dok su zadnji ostaci groblja i harema uništeni izgradnjom današnje željezničke stanice.

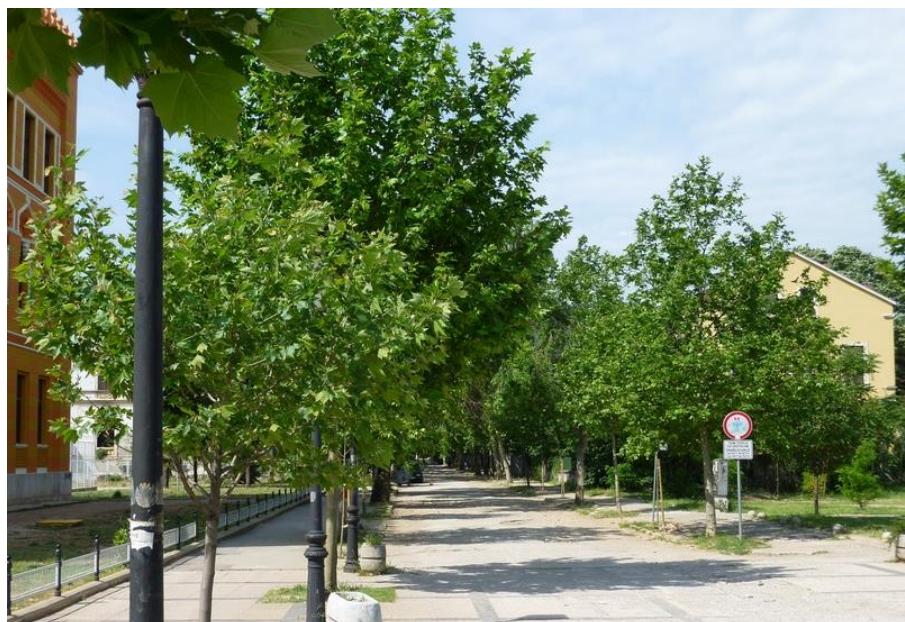
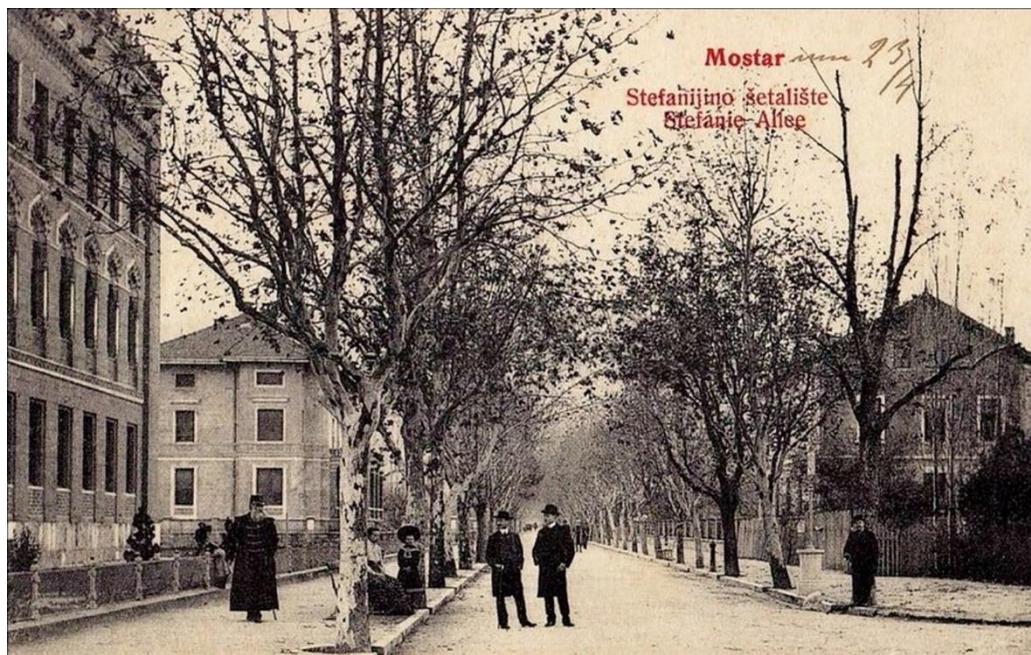
Veliki Carinski harem 1900-ih i 2010.g.

Stephanie Allèe (Štefanijino šetalište)

Odmah nakon izgradnje mosta na Musali 1882. godine, probijen je i put do Balinovca. U početku je to bilo potrebno austrougarskim vojnim vlastima radi priprema za izgradnju Zapadnog logora (danas Sveučilište) i fortice na Bakamovića glavici, tj. izgradnje ceste prema Ljubuškom (1883.g.). Krajem 19. stoljeća s obje strane ovoga puta nalazila su se polja koja za vrijeme kiša dugo ostajahu pod vodom, pa je i Šetalište znalo biti poplavljeno. Put dug 1,5 kilometar od Velike gimnazije (Gimanzija Alekса Šantić) do Balinovca pretvoren je u šetalište 1889. godine. Šetalište je otvorila, i drvoređ platana zasadila, mostarska Općina u spomen dolaska u Mostar prestolonasljednika princa Rudolfa (1858. – 1889. g.), sina jedinca cara i kralja Franje Josipa I., i nazvala ga u počast njegove supruge princeze Stephanie (1864. – 1945. g.). Platani su dobivali vodu iz kanala prokopanih dužinom cijele aleje. Rondo, kružni tok, je izgrađen i tako nazvan tek kasnije, jer je sve do 20-ih godina prošloga stoljeća nazivan starim imenom lokacije – Gumno. Na *Stephanie Allèe* (Štefanijinom šetalištu) su izgrađene i prve vile grada Mostara.

Sve do prije pedesetak godina cijelo Šetalište je izgledao potpuno drugačije. Budući je današnjim Bulevarom prolazila uskotračna željeznička pruga – „Ćiro“, ispred zgrade Gimnazije se nalazila rampa, koja je regulirala prilično gust promet vozila, dok se promet pješaka odvijao pothodnikom koji je imao dva stepenišna traka razdijeljena metalnim rukohvatom. Čim bi se izašlo na zapadni izlaz pothodnika, s desne strane, na početku ulice dr. Safeta Mujića, nalazio se javni toalet, koji je građen još za vrijeme Austrougarske. Dalje u pravcu juga se pružalo Šetalište. Na lijevoj strani šetališta, odmah iza gimnazijskog igrališta je ispočetka bila kuća mostarskog gradonačelnika Mujage Komadine, a kasnije Klub prosvjetnih radnika, pa Dom omladine.

Idući prema Rondou, u dijelu današnjega parka, nalazio se veoma poznati restoran „Pariz“ s predivnom ljetnom baštom i stalnom živom glazbom. To je u vrijeme pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća bilo omiljeno mjesto sastajanja i druženja mostarske raje, a desetak godina kasnije u ovo Šetalište se premjestilo i čuveno Korzo.

Štefanijino šetalište 1900-ih i 2013.g.

Gvožđara Dokić, Bilić & Peško

Gradjevina na uglu Glavne ulice i Suhodoline, odnosno ulice Konak, većini Mostaraca je dobro poznata. To je zgrada s velikom terasom iznad poslovnih prostora u prizemlju, u kojoj je prije 1992. g. bila smještena Modna konfekcija „Zlatka Vuković“, no još davno prije toga tu je bila gvožđara, inače znana i po imenu Dokića kuća.

Miho Peško rođen je 1856. g. u selu Korlati kod Ljubinja. Nakon završenih škola, osamostaljuje se, registrira vlastitu firmu 1882. g. i vremenom postaje jedan od vodećih veletrgovaca Hercegovine, pa i šire. „Trgovina Miho Peško“ godine 1896. zaključuje ugovor o partnerstvu s Ilijom Dokićem iz Mostara, a u ovaj ortakluk ulaze i trgovci Komad i Bukvica iz Gacka. Dokićeva trgovina mješovitom robom i trgovina Mihe Peške ulaze u ortakluk poslije Prvog svjetskog rata pod nazivom „Prva udružena gvožđarska radnja na malo i veliko Dokić, Bilić i Peško“. E baš ta gvožđara je bila smještena u prizemlju kuće Dokića s početka naše priče. Nakon smrti Ilike Dokića njegovi sinovi nastavljaju s poslovanjem sve do 1917. godine. Radnja je poslovala izuzetno uspješno – bila je jedina takve vrste u Mostaru. Sav Mostar, a posebice okolina Mostara, kupovali su tu sve alatke te željezni materijal i galerteriju potrebnu za obavljanje zanatskih i poljoprivrednih poslova. Međutim, nositelj svih poslova i cijelokupnog napretka bio je sposobni Miho Peško.

Pored poslova oko svoje trgovačke firme, Mihu bilježimo i kao utemeljitelja i dobrotvora Srpskog pjevačkog društva „Gusle“. Na istoj toj terasi kuće Dokića zbor ovog društva je izveo dobrodošlicu pjevanjem pri prolasku cara Franje Josipa ispod same terase, 3. 6. 1910. g. za vrijeme njegova posjeta Mostaru.

Tokom uspješne poslovne karijere Miho kupuje brojne nekretnine, veći broj stambenih, stambeno-poslovnih i poslovnih objekata, kao i velike površine poljoprivrednog zemljišta. Između ostalih gradi stambeno-poslovni objekt na tri kata s velikom terasom na vrhu i potkovlјem. Kuća se nalazila između Starog i Lučkog mosta, tačno preko puta današnjeg spomenika Aleksi Šantiću. U prizemlju te zgrade nalazila se njihova trgovina na kojoj se i danas vidi natpis firme „Trgovina Miho Peško“. Na vrhuncu ekonomске moći Peško je u jednom danu kupio tri kuće na Rondou. Bavio se Peško i proizvodnjom hercegovačkih vina žilavke i blatine skupa s porodicom Kovačina.

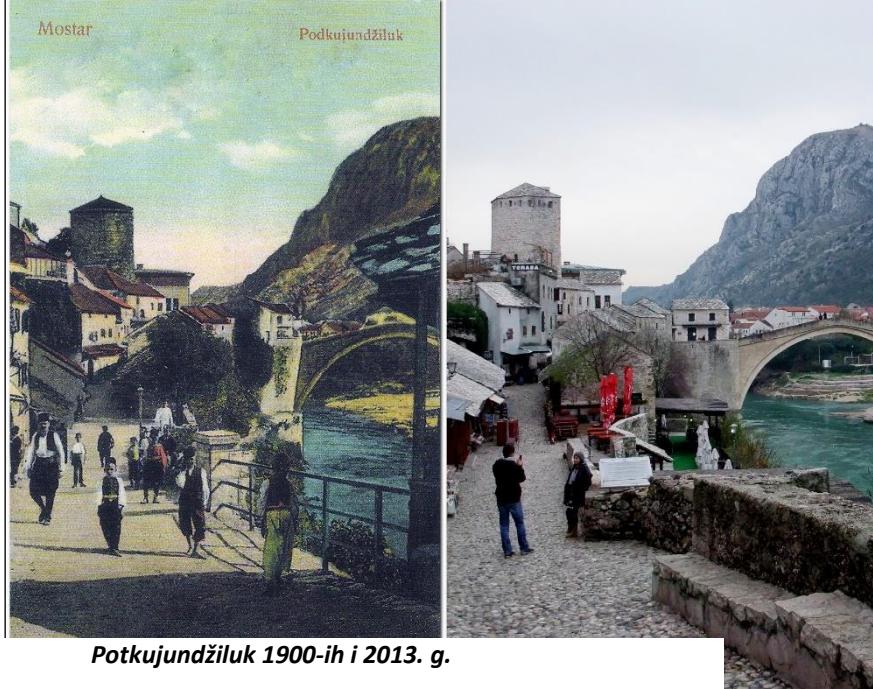

Glavna ulica – Gvožđarska radnja Dokić, Bilić & Peško 1910. i 2013. g.

Potkujundžiluk

Da odmah na početku riješimo jednu stvar – Potkujundžiluk Mostarci zovu Kujundžilukom i to negdje od 1960-ih godina kada je ovaj toponim preimenovan u mnoštvu izmjena koje su tada uslijedile. Od tada ga skoro redovito zovemo Kujundžiluk.

Bilježimo da su ispočetka posade koje su čuvale most odmah nakon dolaska Osmanlija u ove krajeve (1470-ih godina), vjerske obrede obavljale u malom mesdžidu (koji je kasnije porušen) na lijevoj obali uza sami most. U 16. stoljeću se izgradila prva džamija Mostara – Sinan pašina ili Atik (stara) na Mejdanu, a kasnije na tom trgu i brojni objekti. Vojne posade su sada isle u tu novu džamiju. Tako je nastao sporedni put kojim se skraćivao put od Staroga mosta preko Glavne ulice do Mejdana. Vremenom su na njemu izgrađeni drveni dućani, većinom kujundžijske radnje, pa tako i ovaj put dobi ime Potkujundžiluk, označavajući u jednoj riječi da se radi o kujundžijskim radnjama koje su smještene ispod Glavne ulice.

Mnogo puta su u povijesti Mostara ove drvene radnje gorjele, pa nanovo obnavljane. Zadnji poznati požar se dogodio prilikom ulaska austrougarskih trupa u grad, 5. avgusta 1878. g. Nakon dolaska Austrougarske u Potkujundžiluku je izgrađen veći broj zidanih zgrada, u čijem prizemlju su bile kujundžijske radnje, a nakon 1912. g. je

uveđena električna rasvjeta umjesto dotadašnjih na petrolej – gaz.

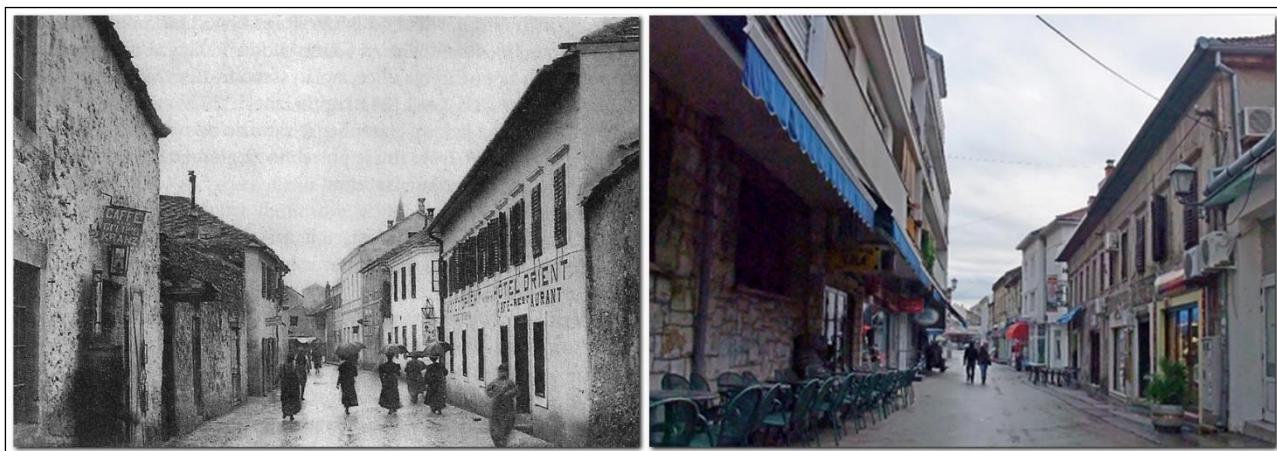
Iza 1960. g. izvršena je detaljna rekonstrukcija Potkujundžiluka pod vodstvom tadašnjeg direktora Zavoda za zaštitu spomenika, poznatog mostarskog slikara Mirka Kujačića. Tom prilikom su sve zidane kuće bile obojene jarkim i različitim bojama, te su uklonjena oba stepeništa na sjevernom i južnom početku ulice. Time je i ova ulica postala atraktivno turističko odredište.

Srednja ulica

Srednja je ulica nastajala između 1470. i 1620. godine i to ispočetka kao produžetak Potkujundžiluka, odnosno veza prije izgrađene Sinan pašine (Atik) džamije na Mejdalu sa sjevernim izlazom iz grada. U to doba Srednja ulica je bila žila kucavica grada, koja se protezala paralelno s rijekom Neretvom i Glavnom ulicom. Vremenom su u njoj izgrađivani značajni administrativni i vjerski objekti te je time sve više dobivala na značaju. Izgrađena je u njoj Karadžozbegova i Roznamedžijina džamija, Vakufski dvor, te vremenom kako se širila na sjever i ostale zgrade. U vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini, između 1878. i 1918. g., zajedno s mnogim graditeljskim promjenama u gradu i Srednja ulica je doživjela preobrazbu. Ulica je u to vrijeme nazvana Sauerwaldova (*Sauerwaldgasse*), u ime visokog državnog činovnika Karla von Sauerwalda, koji je tada radio u Mostaru i kome je Gradsko vijeće time ukazalo zahvalu na izuzetnom zalaganju za razvoj i izgradnju Mostara. Ulica se u to doba protezala od Male Tepe pa sve preko Musale, ispred hotela Neretve i današnjom Lacinom ulicom sve do današnjeg Carinskog mosta. Valja napomenuti da je to prva ulica u gradu koja je bila označena uličnom tablom, a što je kasnije poslužilo kao uzor za obilježavanje i ostalih ulica.

Nakon pada Austrougarske Srednja ulica dobiva ime Kralja Tomislava, koje ime je nosila sve do završetka Drugog svjetskog rata. Sadašnje ime ulice potječe iz perioda nakon Drugoga svjetskog rata i vezano je za braću Fejić, koji su porijeklom iz ove ulice, a poginuli su kao borci u borbi protiv fašizma.

Poseban pečat i ljepotu u Srednjoj ulici, oduvijek je davala, stara turska kuća Kapetanovića - Ljubušaka, koga su Mostarci zvali i Ljubušakov čošak. Sa sjeverne strane Ljubušakova čoška nalazio se lijep objekt porodice Fejić, koji danas više ne postoji.

Srednja (Sauerwaldova) ulica 1910. i 2013.g.

Knjižara Pacher & Kisić

Štamparsko-umjetnički zavod Pacher & Kisić, kako se zvanično zvala firma, otvoren je u Dudinom sokaku, a kasnije je knjižara preselila na Glavnu ulicu, tačno preko puta Zeme (Name), pored tadašnje Hafiz Hodžine džamije. Početkom avgusta 1890. g., Austrijanac Antun Pacher i braća Kisić, u ortakluku, otvorili su prvu međunarodnu knjižaru u Mostaru.

Antun Pacher je rođen u poznatom moravskom mjestu Austerlitzu 1848. g. Dolaskom u Mostar ulaže imovinu u ortakluku s braćom Kisić u ovaj značajan pothvat. Bili su veoma umješni i poduzetni, tako da se na velikoj većini razglednica onoga doba nalazi njihov žig „Pacher & Kisić“. Poznato je da je ova izdavačka kuća u Mostaru djelovala u periodu od 1890. – 1940. g., te da je u njenom izdanju izašlo mnogo popularne literature i tadašnjih svjetskih bestselera, sveukupno skoro 200 naslova. Zabilježeno je, među ostalim i da su prvi u BiH tiskali prijevod Servantesova Don Kihota. Izdali su i prve razglednice Mostara koje su nosile žig njihove tvrtke.

Kasnije Antun Pacher preuzima sam na sebe cijelokupan Zavod tako što isplaćuje Kisiću njegov dio imetka, a nasljeđuje ga sin Richard, koji 1942. g. s ostalim Folksdojčerima napušta Mostar. Nakon Drugog svjetskog rata knjižaru preuzima izdavačka kuća Svjetlost iz Sarajeva.

Danas je ovo zdanje ruševina.

Glavna ulica – knjižara Pacher & Kisić 1900-ih i 2010. g.

Fatime kadun džamija

Bila je to jedina mostarska džamija s četvrtastom kamenom munarom, koje danas više nema, a nalazila se na uglu Titove ulice i Kazazića sokaka, pored zgrade Dječje biblioteke. Danas se na tom mjestu nalazi malo parkiralište za automobile i ni po čemu se ne zna da je nekada davno tu bila bogomolja.

Zadužbina je to Fatime Šarić, jedine koja je bila žena legator-vakif, iste one dobrotvorce koja je sagradila sahat-kulu u Brankovcu, kao i mekteb. Inače Fatima je bila žena (hanuma) Ibrahim-age Šarića, onog istog koji je napravio Šarića džamiju.

Džamija je izgrađena prije 1620. godine, a bila je, također, poznata po imenu Kazazića džamija – po Kazazićima, koji su u ovom vakufu vršili neke značajnije vjerske funkcije. O izgradnji džamije Fatime kadun je čak i pjesma spjevana:

*“Zareče se Šarića kaduna,
u mahali među hanumama:
Jes' tako mi dina i imana,
i tako mi šehri Ramazana,
sagradiću mekteb i munaru,
i veliki sahat u Mostaru,
nek' se čuje preko Bišća ravna,
Velagića i Blagaja grada,
a da nije Bišine čulo bi i Nevesinje!”*

Džamija je prema poznatim podacima srušena u ljeto 1947. g. Premda danas postoji plan rekonstrukcije ovog zdanja, izgradnja je upitna zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa.

Glavna ulica – Fatime kadun džamija 1900-ih i 2013. g.

Velika gimnazija

Poticaj za otvaranje gimnazije u Mostaru bila je sjednica Srpsko – pravoslavne crkvene općine u Mostaru, održane 23. februara 1893. godine. Peta tačka dnevnog reda sjednice bila je prijedlog, koji je podnio predsjednik Risto Ivanišević „*da općina u toku godine moli visoku zemaljsku vladu za postavljanje gimnazije u Mostaru, pošto je ona prijeke potrebe s moralne i s drugih strana, osobito za ovaj narod*“. Prijedlog je usvojen jednoglasno. Zahtjev za otvaranje gimnazije u Mostaru upućen je tadašnjoj Zemaljskoj vradi, koja je cijeli predmet uputila zajedničkom ministarstvu financija, s prijedlogom da se u Mostaru osnuje samo niža gimnazija. Zajednički ministar financija je brzo dao suglasnost za otvaranje škole sa izričitim zahtjevom da se otvari puna (Velika) gimnazija u kojoj će se otvarati razred po razred. Vladi je stavljen do znanja da izvrši sve pripreme i da škola počne u školskoj godini 1893./94. Te iste godine je 28. oktobra otvorena Gimnazija u Mostaru i to na Luci, gdje je za tu namjenu otkupljena kuća Husage Komadine, koja je bila „*izgrađena od tvrdog materijala, sa prizemljem i dva sprata*“.

Tek godine 1898. je izgrađeno prvo krilo današnje zgrade gimnazije, i to ono krilo do šetališta, a kasnije, 1902. godine dograđeno je i drugo krilo, te je tako zgrada dobila današnji izgled. Raspisan je i natječaj za izbor direktora i jednog nastavnika i to na tri jezika – njemačkom, mađarskom i „*zemaljskom ili bosanskom*“ (kako su tada nazivali jezik kojim se govorilo u BiH). Tada su natječaji redovito objavljivani u Beču, Pešti, Zadru, Ljubljani i Sarajevu. Za prvog direktora izabran je profesor Martin Bedanić, a za prvog nastavnika Antun Pichler, koji te 1898. g. doseljava u Mostar iz Zagreba i kao tridesetogodišnjak preuzima profesuru za nekoliko predmeta. U prvi razred je te 1898. godine upisano 65 učenika i to „*8 muslimana, 34 pravoslavna, 22 katolika i 1 Jevrejin*“.

Zgrada Gimnazije 1898. i 2013. g.

Hotel Orient

Kad se iz današnje Fejićeve ulice (prije Sauerwaldove / Srednje) kreće ka kraku koji vodi na Međdan (Trg 1. maja), sve do nedavno, postojala je zgrada, u znatnoj mjeri devastirana tijekom posljednjeg rata (1992. - 1995. godine).

U vrijeme Osmanskog carstva bio je to jedan od mostarskih hanova, a nosio je ime „Orient“. U prizemlju je radila aščinica s carigradskom kuhinjom, a na katu su bile sobe za konačište, njih 5 do 6. U prostranom dvorištu, gazda je prodavao sijeno i zob za konje. Nakon hana taj se objekt preuređuje u prvi hotel imena „Casino“. U njemu je 1875. g. odsjeo čuveni svjetski putopisac Arthur John Evans, koji je prilično detaljno opisao tadašnji Mostar, a hotel opisao kao – „*kamenu građevinu*“ koji je imao „*prave krevete*“, a vlasnik je bio „*Italijan Dalmatinac, koji je zadovoljan što se pridržava evropskih načela*“. Nedugo nakon njegova posjeta, 1880. g., isti taj hotel je preuređen i u njemu otvorena prva mostarska bolnica – „*Gradska hercegovačka bolnica*“, a koja je bila namijenjena za gradsku sirotinju. Sve do 1888. g. vodio ju je skupa s dr. Curinaldijem legendarni mostarski liječnik dr. Petar Rizzo.

Za vrijeme Austro-Ugarske monarhije, objekt je ponovo pretvoren u hotel kojemu je vraćeno ime hana – „Orient“, te je uvelike služio svojoj svrsi. Naime, Mostar je tada imao tri vojne kasarne, a iz Monarhije je zabilježen veliki priljev administracije i poslovnih ljudi. Uz hotel je bila i zasebna kućica koja je preuređena u restoran-blagovaonicu s ponudom kako orijentalnih tako i zapadnoevropskih jela. Na južnoj fasadi postojao je mali balkon, koji je kasnije uklonjen. Do izgradnje hotel Neretve 1892. g. – to je bio i jedini hotel u Mostaru. Po oslobođenju, 1945. g. ova kuća – han je nacionalizirana, a jedno vrijeme je na tom mjestu bilo smješteno društvo „Brodari“.

Međan – zgrada hotela Orienta (desno) 1900. i 2013. g.

Kalhana

Jedan od brojnih hanova u Mostaru, o kojima ne nalazimo baš previše dokumentiranih podataka, i koji je služio brojnim trgovcima i putnicima na putu kroz Mostar bio je i Kalhana.

“Kalhana“ (han-tvrđava, odnosno han podno tvrđave), ili Hadžiselimovića han kako su ga još zvali po njegovu vlasniku, bila je smještena na Velikoj Tepi, tačno preko puta Ćejvan Čehajine džamije, unutar gradskih zidina. Imao je konjušnice u prizemlju i sobe za odmor na gorenjem katu, s vlastitom kuhinjom i posebne odaje za imućnije goste, te dvanaestak dućana koji su gledali prema Carskoj džadi. Han je bio u funkciji skoro stoljeće i pol, sve do 1891. g. kada ga je otkupio mostarski gradonačelnik Mujaga Komadina i na njegovim temeljima sagradio reprezentativnu zgradu na dva kata, izgrađenu od poznatog kamena mostarskih graditelja – tenelije iliti miljevine. Imao je Mujaga ogroman doprinos u izgradnji mnogih zgrada u Mostaru, među kojima značajno mjesto zauzima i Viša djevojačka škola izgrađena na mjestu bivšeghana

Odluku o osnivanju ove škole Gradsko vijeće je donijelo na istoj sjednici na kojoj je donesena i odluka o osnivanju Gimnazije, 23. februara 1893. g. Tokom 1903. g., na Glavnoj je ulici (Carskoj džadi), preko puta Velike Tepe niknula duga dvokatnica, u čijem prizemlju su bili otvoreni brojni mali dućani, a na katu učionice i kabineti Više djevojačke škole. Godine 1910. je prema nacrtu ing. Miloša Komadine izvršena dogradnja zgrade uzduž Kalhanske ulice prema istoku, te je izgrađena i gimnastička sala.

Nakon Drugog svjetskog rata zgrada je služila jedno vrijeme kao općina, a kasnije su u njoj boravile i razne škole, kao i ekonomski fakultet na početku svoga djelovanja.

Glavna ulica – Viša djevojačka škola 1905. i 2010. g.

Džinovina

Mnogi Mostarci nikad nisu čuli za toponim Džinovina, kao ni za zgradu Divizije, a oni mlađi vjerujemo da ne znaju za izraze ZE-MA ili NA-MA, i još manje prepostavljaju da se radi o jednom te istom pojmu.

Džinovina je dobila ime po Džinovića hanu, svratištu i odmorištu koji se nalazio sve do 1896. g. na mjestu omeđenom Glavnom i Srednjom ulicom, te ulicama Telčevom i Hanskom (danas Šerifa Burića). Bio je to najveći mostarski han za vrijeme Osmanskog carstva, a koji se sastojao od hanske zgrade, pomoćnih štala i velike prostrane avlige. Cijeli blok bivšeg hana Džinovina sa zgradama i zemljištem je kupio Mujaga Komadina 1898. g. i na njegovim temeljima 1900. g. podigao veliku trokatnicu. Na pročelju te zgrade Mujaga je namjeravao postaviti reljef bosanskog grba (savijena ruka s nožem u ruci). Međutim, tadašnje austrijske vlasti nisu mu to dozvolile tražeći da se umjesto bosanskog postavi austrijski grb. Nakon dugih pregovora načinjen je kompromis i to tako što su u ugrađene medaljone bosanskog grba umetnuti njegovi inicijali MK (Mujaga Komadina), a koji su se tek nedavno ponovno ukazali nakon što je zgrada zapaljena u zadnjem ratu.

Grb-reljef na zgradi Divizije

Mujaga je 1920. g. taj objekt prodao bogatoj mostarskoj obitelji Peško. Pred početak II. svjetskog rata u prizemlju te zgrade je bilo otvoreno kino Korzo, a nakon rata je u cijelom prizemlju zgrade otvorena ZE-MA (zemaljski magazin) koji je kasnije promijenio naziv u NA-MA (narodni magazin).

U pedesetim godinama prošlog stoljeća u njoj je jedno vrijeme bila smještena učiteljska škola, pa zatim osnovna, a sve do pred ovaj rat i Skupština

općine. U podrumskim prostorijama sa sjeverne strane građevine je funkcionalala tzv. fronta dugi niz godina.

Od 1994. g. ova zgrada, uvelike oštećena u zadnjem ratu, stoji neobnovljena i polako propada.

Zgrada je izgrađena u secesijskom stilu po projektu Josipa Vančaša, a Mujaga ju je iznajmio austrougarskoj vojsci te je služila kao „*K. und K. militer comand*“, odnosno Carska i Kraljevska vojna komanda, tako da je u narodu odmah dobila ime zgrada Divizije.

Mujaga je 1920. g. taj objekt prodao bogatoj mostarskoj obitelji Peško, a kasnije su u prizemlju bili smješteni ZE-MA (kasnije NA-MA) i Kino Korzo.

Glavna ulica – zgrada Divizije (NA-MA, ZE-MA) 1970-ih i 2010. g.

Zgrada HKD Napredak

Novoosnovanom domu za đake (konviktu) dano je ime "Kralj Petar Svačić", međutim prvobitna namjena ovoga zdanja je bila društveni dom (kasnije Zakladni dom) Hrvatskoga potpornog društva Napredak u Mostaru.

Odluka o izgradnji društvenog doma donesena je na skupštini od 9. oktobra 1904. g., a već 4. juna 1905. g. za tu namjenu se kupuje zemljište u Liska ulici. Uza sve poteškoće, kuća je ipak dovršena 1906. g. U septembru godine 1919. zbog velikog priliva seoske djece na školovanje i potrebe njihova smještaja, žurno su se morala isprazniti dva stana u „Zakladnom Domu”. Od tada se Zakladni dom postupno pretvara u konvikt. Zbog nedostatka adekvatnog smještaja za veliki broj đaka iz okolnih mjesta Dom se godine 1926. adaptira i nadograđuje još jedan kat. Već početkom školske godine 1927./1928. mogle su se koristiti sve prostorije. U njemu je od početka rada ukupno bilo smješteno više od 1 350 učenika. Napredak je imao svoju arhivu, knjižnicu, čitaonicu i suvremene učionice, te svoj vrt i farmu, kao i sve što je potrebno za normalan život učenika. Konvikt je radio bez prekida sve do 1942. g.

Dom zdravlja je bio u funkciji sve do ratnih djelovanja 1992. g..

Zgrada HKD Napredak 1926. i 2013. g.

Munjara

Godine 1893. u Mostaru je javnu rasvjetu sačinjavalo 400 fenjera na petrolej, koji se dobavljao iz rafinerije u Bosanskom Brodu. Osvjetljenost ulica je bila nezadovoljavajuća, a veliki su bili i troškovi održavanja, jer su fenjeri stradavali od bure i kojekakvih „*pustahija, kojima je pijanima to bila glavna noćna zabava*“. Do 1900. g. bilo je uposleno 8 „*užigača*“ koji bi predvečer palili fenjere, a zorom ih „*trnult*“.

Još od 1903. g. se u Mostaru pripremalo uvođenje električne rasvjete da bi tek u septembru godine 1911. započela gradnja električne centrale, a to je ona zgrada u kojoj je sve do pred ovaj rat (1992. godine) bila štamparija „Rade Bitanga“, neposredno uz nekadašnji hotel „Ruža“ i na uglu ulica Onešćukova i Husnije Repca. Nabavljeno je postrojenje centrale na dizel gorivo, a po gradu su tada postavljeni stupovi, rasvjeta se sastojala od 600 žarulja i 30 velikih kandelabara. S mostarskih su ulica uklonjeni dotadašnji fenjeri „na gaz“ i lampe na acetilen (karbid, po mostarski „garbit“), te su osvjetljene 2. juna 1912. g. Tom prigodom je održana svečanost na Musali, pred hotelom Neretva, na kojoj je govorio tadašnji gradonačelnik Mujaga Komadina. S Huma je ispaljen 21 topovski plotun, a gradskoj elektrani je dano, kako to i priliči, ime austrougarskog cara i kralja Franje Josipa. Međutim, za Mostarce je to ime bilo predugačko, oni su je (kao što to i priliči Mostarcima) prozvali Munjara (od munja). Najljepše je bilo osvjetljeno Štefanijino šetalište u dužini od 1 km, na kome je postavljeno čak 60 žarulja i 6 velikih stupova.

Zgrada „munjare“ je dosta dugo služila kao glavni pogon i upravna zgrada štamparije, da bi njeni ostaci bili potpuno uklonjeni nakon zadnjega rata.

Crkvena ulica (danas Onešćukova) – zgrada električne centrale 1913. i 2014. g.

Spašeno turbe

Ćose Jahja-hodže džamija nalazi se na Musali, na ugлу Braće Brkića i Fejićeve ulice. U prošlosti je imala nisku kamenu munaru svega 12 m visoku. Do kraja 1878. g. Musala je bila sa svih strana ograđena zidom i u njen krug moglo se ući samo iz dvorišta Ćose Jahja-hodžine džamije gdje su se nalazila mala vrata.

Turbe braće Kreha na sadašnjoj poziciji kod Vučjakovića džamije, 2015. g.

Alajbegovića česma premještena sa svoje izvorne pozicije na onu gdje je i danas. No nisu samo česma i munara doživjele ogromne promjene. U dvorištu džamije bilo je sagrađeno turbe braće Kreha. Počivalo je na šest stupova i u stvari su to bila dva turbeta spojena u jedno, jer su tu počivala dva brata. U sklopu tog zahvata rekonstrukcije džamije i česme i to turbe je demontirano te smješteno u neko skladište da čeka bolje dane. Dobro se načekalo, jer ga se tek 50-ak godina kasnije netko sjetio i montirao ga nanovo, no na sasvim drugoj lokaciji – na Šehitlucima, ispred Vučjakovića džamije gdje se spašeno i danas nalazi.

Kada se gradio Vakufski dvor na Musali (zgrada Putnika) 1937. g., zbog stvarne mogućnosti da se munara ove džamije ne bi vidjela s Musale od visine nove građevine, odlučeno je da se munara razmontira i sagradi viša. Te godine je i

Hotel Neretva

Čim se grad Mostar počeo širiti prema zapadu, te izgradnjom novoga mosta preko rijeke Neretve (1882. g.), stekli su se i uvjeti i potreba za jednim evropskim, reprezentativnim hotelom. Vlasnik i glavni financijer izgradnje hotela je bila sama Austrougarska monarhija. Tako je u 1892. godine niknuo hotel Neretva ili hotel Narenta (kako su ga zvali u ono doba).

Stil građevine je pseudo-maurski, kao i mnoge građevine u BiH izgrađene u to doba. Time se donosi duh Evrope s novim tipom gostinjskih soba, sala za sastanke ili čitanje tadašnjeg evropskog tiska, živom klavirskom glazbom, *Sacher* tortom i *Wiener* šniclom, i to pripravljenim od strane kuhara dovedenih specijalno iz Praga.

Nakon izgradnje, hotel je postao stjedište mješavina raznih kultura, mogli ste tu susresti krinoline i polucilindre, turbane i fesove, državne i bankarske činovnike, vojнике i elegantne oficire, zapadnjake koji su se tu našli po ko zna kakvom poslu. Međutim, tu su se zatimali i kršni Hercegovci, Albanci u bijelim čakširama s crnim upletenim gajtanima i obrijanim glavama, visoki Crnogorci koji su poslom došli preko granice, pa i ponekog Dalmatinca. Bilo je to zborni mjesto šarolika svijeta.

Na istačnoj strani gdje se nalazio vrt s vodoskokom, postojala je čarobna veranda gdje se rado sjedilo navečer, gdje je i domaće stanovništvo dolazilo i rado ispijalo kriglu piva ili rashlađenu žilavku, ili blatinu, a tišinu ljetnih noći remetio jedino potmuli huk Neretve sa suprotne strane hotela.

Na osamnaestogodišnjicu izgradnje, u istom tom hotelu odsjeo je i car i kralj Franjo Josip, u vrijeme njegova posjeta Mostaru. Jubilaru stogodišnjicu, hotel nije imao mogućnost obilježiti – zateče ga zla sudbina rata.

A danas? Dvadeset i dvije godine nakon stogodišnjice ovaj hotel-starac je ruina, što od ratnog djelovanja, što od započete rekonstrukcije. Ni umrijet', ni preboljet'.

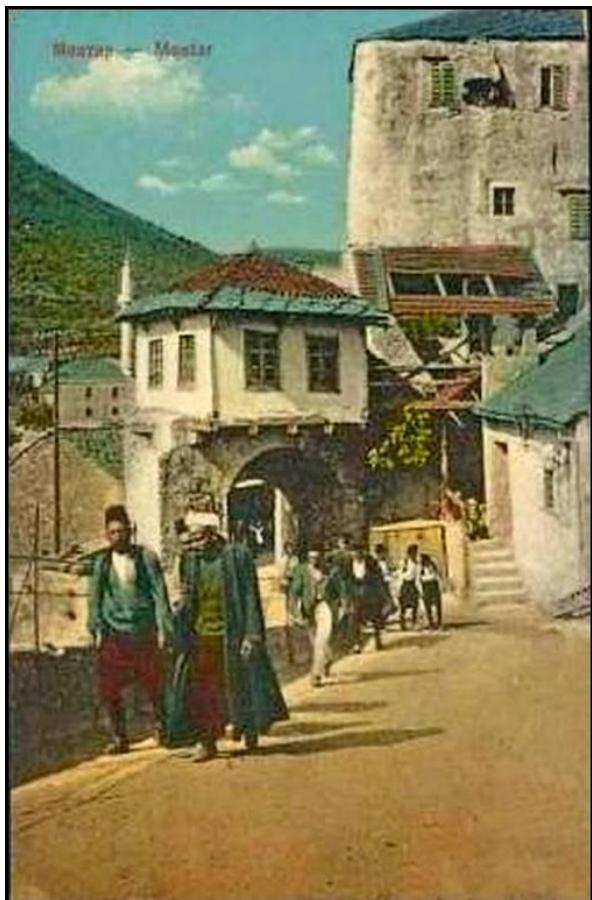
Hotel Neretva 1940. i 2013. g.

Ćelovina

Tek izgradnjom dvije kamene kule na suprotnim obalama Neretve, graditelju Sinan Kodži (a ne Hajrudinu – koji je možda bio nadzornik ili izvođač projekta, ali ne i graditelj), uspjelo je izgraditi Stari most. Svi prethodni pokušaji su pali u vodu, jer nije bilo protuteže u fundamentima mosta. Inače, kule su građene oko 1650. godine, jer ih i Evlija Čelebija spominje u svom putopisu iz 1664. g.

Prvobitno izgrađene kule nisu izgledale kako ih danas vidimo. One su dograđivane i prepravljane, posebice ona na desnoj obali. Ona na lijevoj obali je od nastanka služila kao barutana, pa tako na njoj nema nikakvih otvora ni puškarnica, a kameni zidovi su joj debeli tri metra. Iako je uobičajeni naziv ove kule Herceguša ili Tara, niti su ona, a ni ona na drugoj obali, Halebinka ili Ćelovina, tako bile nazivane u starini. Kapetan Halebij, koji je živio krajem 17. stoljeća, nije bio ni na kakav način povezan s kulom, nikada je nije popravljao ni dograđivao, pa se ne zna odakle kulu povezuju s njime. Isto tako, bosanski namjesnik Čelić iz 1717. g. nije ni u kakvom odnosu s kulom i stoga ova kula nije dobila po njemu ime Ćelovina. Inače je oduvijek služila kao tamnica za najteže zločince.

Pa otkud onda kuli na desnoj obali Neretve naziv Ćelovina? Ćelovinom su je počeli nazivati tek nakon dolaska Austro-Ugarske, a ime je povezano s braćom Đorđem i Ristom Čelić, mostarskim zidarima, koji su imali kuću u Suhodolini preko puta Konaka. Naime, dolaskom austro-Ugarskih vlasti u Konak, oni prostorije za zatvorenike koriste u neke druge svrhe, a civilni zatvor smještaju u kuću Čelića preko puta. U neuvjetnim prostorijama ove kuće-zatvora, nije bilo ni dovoljno prostora, ni mogućnosti provjetravanja, pa ni pogodnog mjesta za obavljanje osnovne nužde zatvorenika, koja se vršila u kaku u samoj čeliji, tako da se po zlu glasu pročulo robijanje u kući Čelića. Otud zatvor dobi ime Ćelovina, a kasnije Ćelovina postade sinonim za novootvoreni zatvor u Šantićevoj ulici, pa i za svaki drugi zatvor.

Kula Halebinka ili Čelovina 1900-ih i 2013. g.

Sahat-kula

U ulici Braće Bajata u Mostaru (ranije Kazaška čaršija), nalazi se i danas visoki toranj sahat-kule. Znano je da je sahat-kula zasigurno izgrađena prije 1636. g. Na osnovu jedne stare narodne pjesme možemo zaključiti da je sahat-kulu dala sagraditi Fatima kadun Šarić, supruga Ibrahima Šarića:

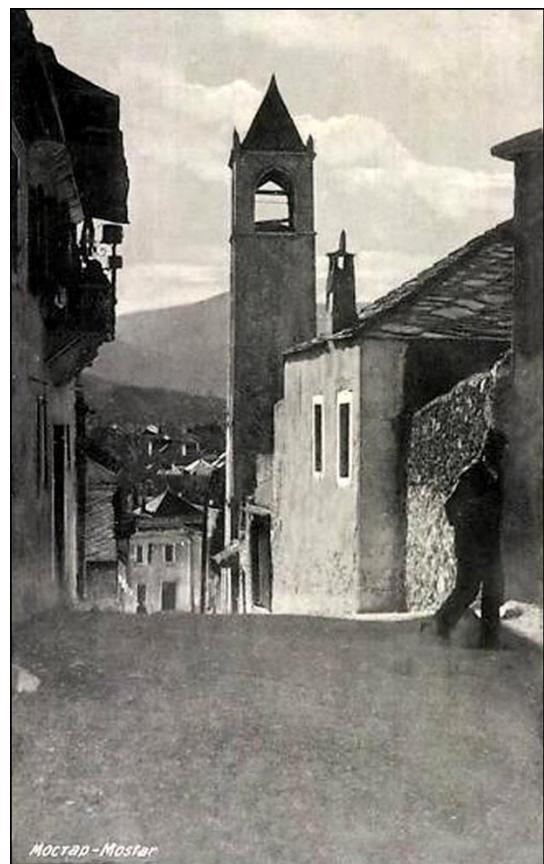
*„Zareče se Šarića kaduna
Jes' tako mi dina i imana
I turskoga posta ramazana
Napravit će sahat u Mostaru
Da se čuje po cijelom Mostaru”.*

Po kazivanju, to je jedina žena legator koja je podigla i džamiju u Mostaru i to na Carini.

Stajala je tako kula nijemo puna dva stoljeća, sve dok mostarski vezir Ali-paša Rizvanbegović ne naruči 1838. g. od dalmatinskog namjesnika u Zadru Lilienberga jedno zvono za ovu sahat-kulu. Sat na kuli je do kraja turske vladavine otkucavao sate po ala turka vremenu. Od 1878. do 1892. g. ovaj sat je, po naredbi austrougarskih vlasti, navijan po ala franka vremenu. Na molbu mještana, gradska općina je 1892. g. naredila da se sat navija i pokazuje sate opet po ala turka vremenu. I mijenjalo bi se tako vrijeme na satu naizmjenično od turskog računanja do zapadnoevropskog tko zna do kada da austrougarske vlasti 1917. g. ne skinuše zvono s kule i pretopiše ga u topove, te je od te godine i sat prestao pokazivati vrijeme.

Sat je popravljen 1919. g. i doveden u ispravno stanje, te je tako radio sve do 1926. g., kada se ponovno pokvario i više nije popravljan. Na tornju sahat-kule su 1978. g. izvršeni konzervatorsko-restauratorski radovi, a kasnije, prilikom otvaranja Spomen kuće Džemala Bijedića, nabavljen je iz italijanskog grada Trebino veoma lijep sat i ugrađen na mjesto gdje je uvijek i stajao.

Za vrijeme zadnjeg rata (1992. do 1995. g.) sahat-kula je znatnije oštećena i to u potkupolnom dijelu gdje se nalazilo zvono, te od tada čeka na bolja vremena za popravak.

Mostar - Mostar

Brankovac – Sahat-kula 1920-ih i 2013. g.

Pozorište i dobrovoljni rad

Početkom 1949. g. donesena je odluka o gradnji zgrade Pozorišta i to na temeljima zgrade Srpsko-pravoslavne crkvene opštine koji su na tom prostoru stajali sve od 1938. Generalni projekt interijera izradio je profesor arhitekture Moma Belobrk iz Beograda. Iako postojeći temelji nisu bili predviđeni za ovakvu zgradu, već u septembru iste godine pristupilo se gradnji. Bilježimo da se u prvim danima na gradilištu pojavilo ukupno 7 radnika i to dva visokokvalificirana i pet polukvalificiranih.

Međutim, u nastavku gradnje mogla se vidjeti drukčija slika – narod je došao i svojim radom uvelike pomogao realizaciji projekta. Osim u radu doprinos građana se sastojao i od brojnih darovanih predmeta – namještaja, slika, nakita i raznih rekvizita, a u spisak darivatelja je upisano 2 500 imena. Naravno da 17. novembra 1951. g. prilikom svečanog otvorenja Pozorišta nije sve bilo završeno, ali osnovna funkcija objekta je zadovoljila. Ni danas plato ispred Pozorišta nije dovršen u skladu s postojećim projektom.

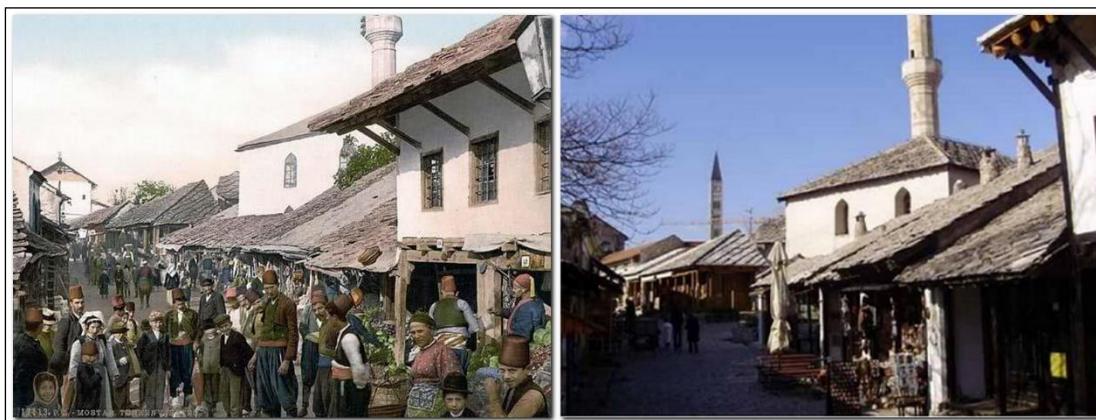
Ograda

Mahale Zahum, Podhum i Predhum, okružuju podnožje Huma s njegove sjeverne i istočne strane. Zahum zauzima sjeverno podnožje Huma sve tamo od završetka Balinovca. Granica Zahuma završava na onom mjestu gdje se sastaju ulice Muje Bjelavca i Matije Gupca i tu počinje Podhum, dok je Šemovac granica Podhuma i Predhuma. Dio Predhuma gdje se križaju ulice Gojka Vukovića i izlaz s Komadinovog (Lučkog) mosta zove se Ograda, a dobila je ime tek nakon 1912. g. Otkud takvo ime?

Sve do tada je mahala Predhum bila na začelju svih gradskih zbivanja i dosta je zanemarena od strane gradskih vlasti. Glavna mjesta svih trgovačkih zbivanja su bila Velika Tepa na Glavnoj ulici, Kujundžiluk, Mejdan i donekle Priječka čaršija. Velika Tepa je bila zakrčena prometom, a posebice je to bilo izraženo pazarnim danima, jer se na tom mjestu obavljala i trgovina živom stokom. Kako bi rasteretili grad od stoke, općina je donijela odluku da se stočni Pazar s Velike Tepe (Glavne ulice) preseli u mahalu Predhum na ulazu u Donju mahalu. Tako i bi učinjeno. Pazar je ograđen i započelo se s prodajom stoke za pazarne dane, i to srijedom. Time je donekle omogućen brži razvoj toga dijela grada, a istovremeno je smanjena gužva na Glavnoj ulici. Po toj ogradi za stoku narod taj dio grada prozva Ogradom.

Međutim, kako u to vrijeme nije postojao Lučki most veze s novostvorenim pazarom su bile veoma loše. Prijelaz stoke i ljudi se obavljao Starim mostom, pa dalje Jusovinom ili preko Šemovačkog mosta, tako da ovaj pokušaj izmještanja stačnog paza nije uspio. Ipak, ostade ime da podsjeća na te dane i želju da se Predhum razvije. Dijelom se to omogućilo ubrzo, jer je 1913. g. pušten u promet Komadinov (Lučki) most.

Danas je još uvijek sačuvana mala metalna ploča iz austrougarskoga perioda na kojoj je lijevanjem utisnuto ime mahale Predhum i kućna numera, a nalazi se na Dugalića pekari.

Prijeko čaršija 1900-ih i 2010. g.

Rondo

Na sjednici Gradskog vijeća Mostara održanoj 10. marta 1897. g., donesena je odluka o kupnji parcele zemlje u vlasništvu Avdage Bakamovića, kao i Avde i Ibrahima Đikića, s ciljem da se na tom mjestu napravi kružni tok ulica. Ukupno je kupljeno 160 kvadratnih metara zemlje. Za to je izdano i obeštećenje, ali ni približno pravoj vrijednosti zemljišta.

Osam godina prije izgradnje kružnog toka izgrađeno je Štefanijino šetalište (*Stephanie Allée*), kao centralna ulica koja je trebala povezivati grad s novoizgrađenim Zapadnim logorom i dalje prema izlazu iz grada prema Čitluku, odnosno Ljubuškom. Ova aleja od Gimnazije do Balinovca zasađena je platanima, koji su vodu dobivali iz đeriza, kanala prokopanih duž Šetališta. Kod parka na Rondou uza sam trotoar još uvijek se mogu nazrijeti ti kanali.

Kružni tok je napravljen 1882. g na tzv. Gumnu. Naziv „Rondo“ se udomaćio dosta kasnije, od riječi „Rondela“ (od francuske riječi *"La rondelle"* što znači i okrugla lijeha – nasad za cvijeće u vrtu ili parku) iz čega je kasnije izvedeno, novonastalo ime Rondo. Još 1937. g. Salih Baljić u svom tekstu „Ljepote Hercegovine“ Rondo naziva Gumnom.

Kasnije je iz tog „kruga“ na Rondou inž. Miloš Komadina projektirao šest radijalnih aleja, koje su nastajale u raznim vremenskim periodima. Tako se ulica prema Raskršću, poznata Mostarcima kao Pijesak (Petra Drapšina – danas Kraljice Katarine), gradi 1901. g. i dobiva naziv ulica Lipa. Odmah nakon nje 1902. g., kao suprotna joj ulica, gradi se ulica Uzdisaja (Vladimira Nazora – danas Kralja Tvrtka). Kao zadnja ulica u toj šestokrakoj zvjezdi gradi se Liska ulica i njen produžetak prema Bijelom Brijegu (Blagoja Parovića – danas Kneza Branimira).

U to vrijeme su se izgradile i neke od najljepših vila u tom dijelu grada. Među svima se ističe vila iz 1897. g., nekad poslovna zgrada Eduarda Fesslera (danasa zgrada Rektorata), te preko puta nje tzv. vila Gusti – kasnije znana i kao Peškina vila.

Na sjevernoj strani Ronda nekada se pružala velika parcela voćnjaka od oko 4 700 m², na kojoj se mnogo kasnije gradi Dom Kulture (danasa dom Kosača).

Ispred Doma kulture, sve do 1993. g., nalazila se drvena kuća s dva krila, koja je odisala nekim bohemskim štihom Pariza. Bio je to Bife Rondo – sastajalište brojnih generacija omladine, umjetnika, liski i svih namjernika. Nakon završetka zadnjeg rata potpuno je uklonjena.

Rondo i Fesslerova vila u pozadini 1910-ih i 2014. g.

Alajbegovića česma

Jedna od rijetkih javnih česmi iz austrougarskoga perioda, koja je sačuvana, i još i danas služi svrsi, je ona na Musali.

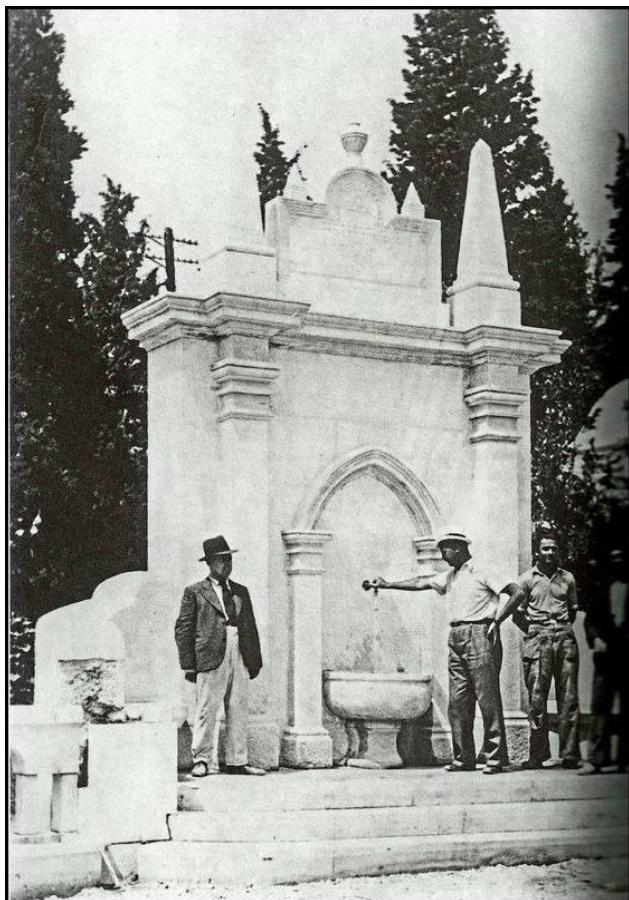
U originalnoj izvedbi česma je bila smještena na samom desnom početku Nove ulice (danasa Braće Brkića). Podigao ju je 1883. g. tadašnji gradonačelnik Mostara Muhamed beg Alajbegović, a klesana je od bračkog kamena s dva udubljenja za cvijeće i kamenim klupama za sjedenje. Iznad same česme na visini oko tri metra je tabla sa sljedećim tekstom:

1883
MDCCCLXXXIII
IZ OBĆINSKE POMLJE
PLOD
NAČELNIKUJUĆI
MUHAMED BEG ALAJBEGOVIĆ.

Pokraj te ploče su i dva manja šiljka, a pored njih su još dva veća.

Godine 1936. je poznati arhitekt, graditelj Mostara, Miroslav Loose, mostarskoj Općini podnio svoj projekt izgradnje Vakufske kuće na Musali. Međutim, tadašnji načelnik općine Husein Husaga Čišić nije zadovoljan projektom, jer „*ako općina već ustupa zemljšni trg za gradnju zgrade Vakufske kuće, ona mora biti reprezentativna i kubali*“. Loose odmah daje primjedbu kako će u tom slučaju zgrada većih gabarita u potpunosti zakloniti nisku munaru Ćose Jahija Hodže džamije, pa gradonačelnik pristaje na prijedlog da se munara džamije demontira i načini višom. Za potrebu cijelovitog arhitektonskog rješenja, tom prilikom se i kompletna česma pomoću okruglih greda premješta na današnju lokaciju, uz jugoistočnu ogradu parka na Musali.

Česma je tokom ovog rata oštećena, granata je slomila dio polukruga s natpisom. Nakon uklanjanja prekrasne ograde – zida Musale i parka, ova česma znatno je izgubila od svoje prvobitne privlačnosti. Nije samo zid uklonjen. Posebice je ovu harmoniju poremetilo rušenje javnog WC-a, koji je inače bio do same česme, a izgrađen je u austrougarskom periodu u pseudo-maurskom stilu.

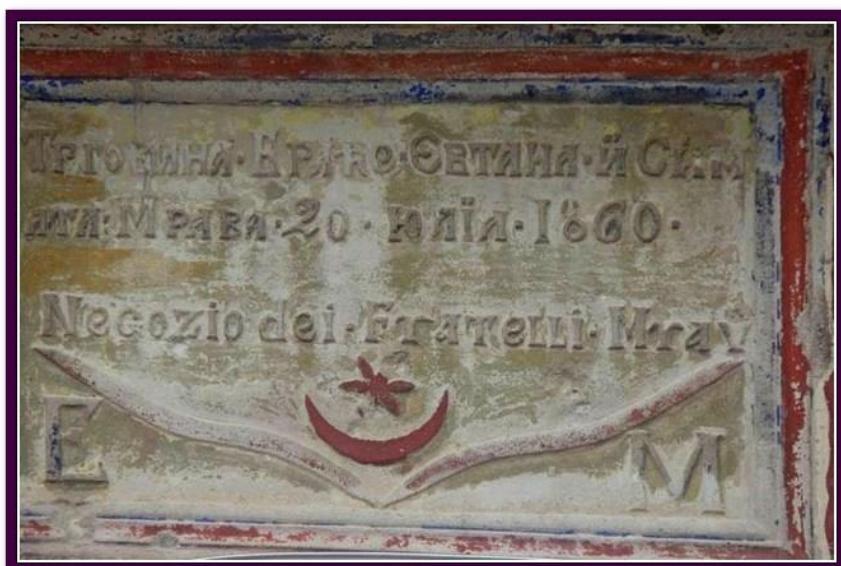
Musala – Alajbegovića česma 1936. i 2101. g.

Trgovina braće Mrav

Mravova magaza 2013. g.

Još jedna ploča od prije Prvog svjetskog rata je sačuvana. To je ploča s oznakom trgovine braće Mrav – Jevtana i Simata, registrirana daleke 1860. g. Njihova trgovina se nalazila na kraju ulice Mala Tepa i na samom početku Kujundžiluka. Ploča je pisana čirilicom i na talijanski. Inače ta radnja je predmetom mostarske izreke „*Dronja protjerala zeca kroz mrava*“. Naime, za vrijeme jedne velike poplave, kad je Suhodolinom nabujali potok Dronja nosio sve što joj se našlo na putu, od kamenja, granja, stabala, nadgrobnih ploča pa čak i leševa, iz radnje vlasnika Zeca (koja se nalazila poviše Kulluka) odnijela je čeličnu kasu koja je proletjela kroz Mravovu magazu i uništila je.

Ploča na Mravovojo magazi

Ploča – Kusalova ulica na Luci

Svjedoci smo promjena imena ulica svakim dolaskom na vlast razlicitih političkih opcija. To je tako učestalo da svaka sljedeća generacija ne poznaje imena ulica iz doba njihovih roditelja. No, u Mostaru je opstala jedna mala uličica koja dugo nije mijenjala svoje ime. Jedina ploča s imenom ulice iz austrougarskog perioda, a koja je i danas u upotrebi, ostala je na zidu na početku Kusalove ulice na Luci. Kao i ploča s ulicom Franje Josipa i ona je pisana na tri pisma – latinicom, cirilicom i aranicom.

Ploča s oznakom careve ulice

Dolaskom austrougarske uprave imena većine ulica i objekata mijenjaju nazive. Musala je dobila naziv "Trg Franje Josipa", tada novoizgrađeni željezni most u produžetku Musale također dobiva njegovo ime, a sukladno tome i ulica u produžetku mijenja ime Ričina u ulicu Franje Josipa. Gradska elektrana u Mostaru sagrađena je 1912. godine, pa je i ona imenovana u Elektranu Franje Josipa.

bataljona. Ploča je ispisana na tri pisma – latinicom, cirilicom i aranicom.

U Muzeju Hercegovine u Mostaru ostala je sačuvana ulična ploča s oznakom ulice Franje Josipa. To je bila današnja ulica Mostarskog

Pichlerova vila u Liski

Godine 1898. u Mostar iz Zagreba kao profesor doseljava Antun Pichler i kao tridesetogodišnjak preuzima profesuru za čak osam različitih predmeta u istoj toj gimnaziji, tako da je predavao: *njemački jezik, povijest, matematiku, fiziku, zemljopis, prirodopis, krasopis i pjevanje*. Usto, bijaše istaknuti znanstvenik onoga doba, neumoran u proučavanju biljnih i životinjskih specifičnosti Hercegovine. Moglo ga se naći po pećinama od Skakala pa sve do Čapljine, gdje je vrijedno sakupljao biljke, stvarajući veoma vrijedan katalog biljnih vrsta. Nedugo nakon dolaska u Mostar u Liska ulici gradi obiteljsku vilu. To je ona iznimno lijepa dvokatnica, prva iza dispanzera idući prema zapadu, koja i danas zrači arhitektonskom ljepotom. Ta vila bijaše sve do završetka Drugog svjetskog rata obrasla bršljanom kojega je zasadio sam vlasnik. Nažalost, nakon toga je vila

nacionalizirana, ali i bez bršljana danas pljeni poglede građevinskih esteta.

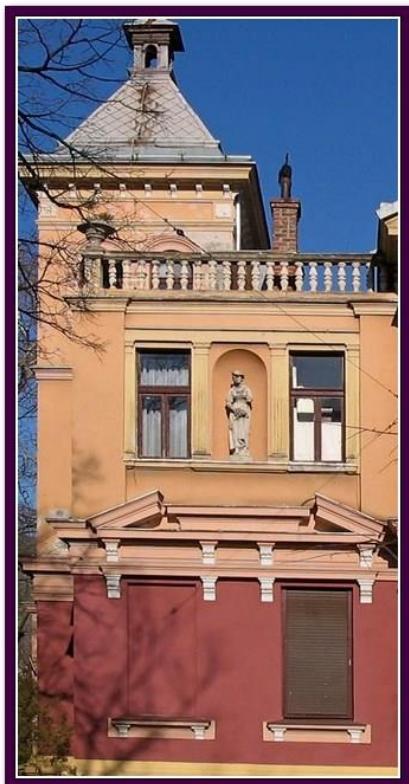
U gimnaziji Pichler predavaše sve do svoje smrti 1922. g. Po njegovoj izričitoj želji sahranjen je na groblju Smrčenjaci, kojega je još za života oplemenio brojnim biljnim vrstama.

Pichlerova vila u Liska ulici, 2013. g.

Vila Fessler

Na nekadašnjem Gumnu (danas Rondo), Eduard Fessler 1897. u neobaroknom stilu gradi vilu za rezidencijalne i poslovne svrhe. Ovaj gradevinski poduzetnik nije dugo boravio u Mostaru. Nakon smrti sina odlazi iz Hercegovine, a njegovi nasljednici prodaju vilu odvjetniku Mazziju. Vila kasnije prelazi u vlasništvo Rudnika mrkog uglja, a od 1977. tu je sjedište rektorata mostarskog Univerziteta, a kasnije Sveučilišta. Ova vila i danas krasi Rondo.

Vila Gusti

U susjedstvu Fesslerove vile, grade se početkom dvadesetog stoljeća i druga reprezentativna zdanja poput kuće mostarskog gradonačelnika Mujage Komadine i trgovca Mihe Peške. Miho je bio iznimno uspješan i poduzetan trgovac pa kupuje brojne nekretnine, veći broj kuća i poslovnih objekata, kao i velike površine poljoprivrednog zemljišta. Između ostalih gradi i ovu vilu na Rondou, koja dobiva naziv „Gusti“, a Mostarcima je poznata kao Peškina vila (danас je u prizemlju smješten dio Hypo banke). Ostao je zapisan jedan kuriozitet da je na vrhuncu svoje financijske moći Peško u jednom danu kupio čak tri kuće na Rondou. Danas u Mostaru ne živi ni jedan pripadnik obitelji Peško.

Vila Spahić

Nakon dolaska Austro-Ugarske 1878.g. počela je izgradnja brojnih vila na potezu Šetališta i oko Ronda. Jedno od njih je i vila s kulom Mehmeda. ef. Spahića izgrađena 1905. g. u ulici Petra Drapšina (danas Kraljice Katarine), poznata među Mostarcima i kao „Vatrogasna kula“, premda s vatrogastvom nema nikakve veze, prozvana tako zbog izgrađenog tornja koji strši ponad kuće. U vrijeme gradnje ove vile u cijeloj ulici nije bilo ni jedne kuće.

Vila Zahumka

U Liska ulici je 1905.g. izgrađena vila Zahumka. Izvorno vlasnik vile je bio trgovac Čedo Milić. Godine 1911. adaptaciju je izvršio Đorđe Knežić. Odmah uz nju, kraj Dispanzera, je i njena blizanka vila Neretvanka, građena 1905.-1906., čiji vlasnik je prvo bitno bio trgovac Milan Milušić. Adaptaciju je izvršio Đorđe Knežić 1911. Danas obje djeluju prilično zauštene

Vladikin dvor

Izgradnja Mitropolitove palače (Mitropolije, Vladikinog dvora ili Vladičanskog dvora kako sve nazivaju ovo zdanje) je završena 1910. godine. Projekt za izgradnju ovog objekta je urađen od strane arhitekta Karla Paržika i građen je u periodu juli 1904 - oktobar 1909. godine.

Objekt Mitropolije predstavlja primjer neobarokne arhitekture, na kojem se posebno ističu bogatstvo teksture i prefinjenost dekoracije u enterijeru i na fasadama objekta. Ulazna fasada je izgrađena s naglašenim vijencima koji odvajaju spratove, sa statuama svetaca u nišama, motivima školjki i urni tako da objekt podsjeća na barokne crkve u Evropi.

Glavna ulica

U tursko je vrijeme Mostarska džada predstavljala jedan od najznačajnijih putova u Bosni i Hercegovini. Bila je to najčešća veza Sarajeva i ostale Bosne s Metkovićem i Dubrovnikom, a dalje se veza račvala za Crno More i Dalmaciju, odnosno Veneciju. U godini posjeta ruskog putpisca A.F. Giljferdinga, 1857. g. put od Mostara do Sarajeva je trajao 24 sata jahanja ili 3 dana pješice. Glavnu mostarsku arteriju kucavicu zvali su i Veliki mostarski put, i Stari mostarski put, pa i Stari turski put (*Alter Türkenweg*), i Carska džada, i Glavna ulica, a sve zbog svog značaja. U njoj su bile smještene sve društvene, kulturne i trgovačke aktivnosti. Protezala se od Šarića džamije na jugu sve do završetka Carine na sjeveru.

Velika Tepa, tačno na mjestu gdje se stepenice ulice Stari most spajaju s Glavnom ulicom, bila je centar svih okupljanja, mjesto svih događanja, mjesto kupovine i prodaje u staro tursko vrijeme, mjesto javnih pogubljenja, mjesto gdje su se čitali fermani pristigli od sultana iz Stambola, mjesto gdje su vršene javne licitacije i davala imovina na bubanj. Odmah u blizini je bila i Čejvan Čehajina džamija (u staro doba zvala se i Čejvanbegova kao i „inat džamija“), te Čejvan-Čehajin mekteb – renoviran u pseudomaurskom stilu, a kasnije prenamijenjen u Muzej Hercegovine.

Sami centar Mostara je bio utvrđen tvrđavskim zidom i kulama, a na Glavnoj ulici su se nalazile tri – ispod Suhodoline, na Velikoj tepi i na Luci. Cijelom dužinom Glavna ulica je bila načićkana dućanima, pekarima, kafanama, magazama i malim zanatskim radnjama. Tek kasnije Glavna ulica gubi na značaju kao trgovačko središte, jer se ono premješta dijelomično u Priječku čaršiju, dijelom u Potkujundžiluk, a kasnije i u Srednju ulicu. Kao glavna prometnica ostaje još dugo vremena.

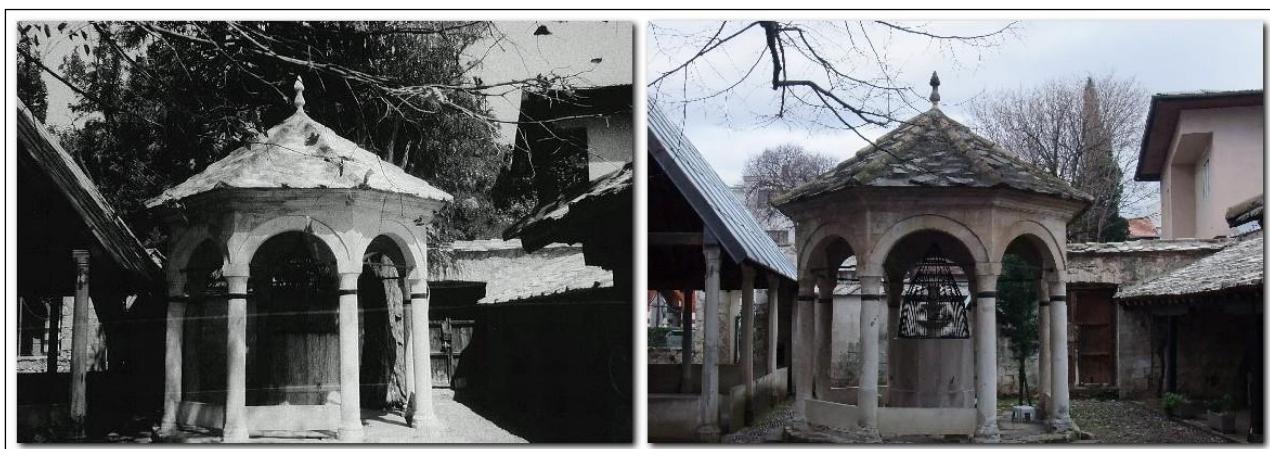
Glavna ulica 1900-ih i 2013. g.

Šadrvani

Mostar je oduvijek obilovao vodom, koja je donosila Mostaru život bilo rijekama, bilo brojnim izvorima. Tu ljubav prema vodi Mostarci su još više potencirali gradnjom brojnih česama, ali i šadrvana. Inače riječ šadrvan je složenica sastavljena od perzijskih riječi „šad“ - u značenju veseo, razdražan i „revan“ - u značenju teći, a građeni su u dvorištima džamija, medresa, tekija i hamama. Njihov zadatak nije bio samo da daju vodu za ritualno pranje pred molitvu nego i da ukrašavaju predvorja spomenutih ustanova. Šadrvani su imali standardizirani oblik, a sastojali su se od manjeg bazena odakle se voda prelijevala u veliki bazen, a iz njega je otjecala kroz 6 ili 8 otvora - slavina. Svi su mostarski šadrvani bili natkriveni običnim krovom od kamenih ploča, koji se oslanjao na 6 ili 8 stupova povezanih lukovima.

U Mostaru je zabilježeno postojanje ukupno pet šadrvana i to ispred džamija Karadžoz begove, Koski Mehmed pašine, Ćejvan Čehajine, Hafiz hodžine i Roznamedžijine. Svi navedeni šadrvani nalazili su se na lijevoj obali Neretve, a vodom ih je opskrbljivao, osim Ćejvanova i Kosi Mehmed-pašina, vodovod koji je išao od Djevojačke vode. Danas su ostala samo dva - onaj ispred Koski Mehmed pašine i ispred Karadžoz begove, kao i jedan novoizgrađeni ispred Sevri Hadži Hasanove džamije u Donjoj mahali.

Šadrvan ispred Roznamedži ef. Ibrahimove medrese je bio najveći i najljepši šadrvan u Mostaru. Izgrađen je 1772. g., a srušen 1940. g. Onaj ispred Koski Mehmed pašine džamije bilježi godinu gradnje 1781. g. Za ostale šadrvane nema povjesnih dokumenata o godini gradnje. Jedan od ljepših i poznatijih šadrvana je bio onaj na Glavnoj ulici ispred Hafiz hodžine džamije koji je srušen 1932. g, a na njegovu mjestu je izgrađena gostionica koja je dugo nosila ime „Šadrvan“.

Karadžozbegova džamija – šadrvan 1970. i 2013. g.

Vojno groblje

Južno od Južnog logora se nalazi Vojno groblje, većini Mostaraca potpuno nepoznato. Zadnje sahrane ovo groblje bilježi tokom Drugog svjetskoga rata. Pokapani su u njega ubijeni pod talijanskim vojnim vlastima, ubijeni prema osudi mjesnoga civilnog suda, poginuli Talijani i Nijemci. Doduše, sahrane su vršene i nakon Drugog svjetskoga rata, ali mnogo rjeđe, a onda je groblje zapušteno, postupno devastirano, spomenici razbijeni, korišteni za izgradnju kuća i vikendica, a naročito poslije rata od 1992. do 1994. godine. Nakon toga groblju se ne može ni prići, jer je ranije asfaltirani put potpuno uništen, naneseni su šut i zemlja i groblje je pretvoreno u običnu poljanu sa zarasлом travom. Ponegdje se vide ostaci grobova i nadgrobnih spomenika koji nisu odgovarali nijednom vandalu za upotrebu prilikom gradnje kuće ili nekoga drugog objekta.

Premda je to Vojno groblje, u njemu nisu pokapani isključivo vojne osobe. Iako dobrano devastirano na groblju je moguće razaznati poneka imena kao što je grob Antona Fojarewitza, gradskog liječnika i upravnika mostarske bolnice, pokopanog 3. studenoga 1901. Sa sjeverne strane groblja i danas postoji kapela s križem i malim stepeništem, čija skladna arhitektonska izvedba jasno govori da se ovdje radi o planski rađenom groblju. No, danas se, nažalost, do grobova mora probijati kroz draču i šiblje.

Kapelica na vojnom groblju, 2011. g.

Carski vinogradi

Nakon dolaska, austrougarska vlast pokušava unaprijediti hercegovačko vinogradarstvo i vinarstvo te 1886. g. osniva vinogradarsko-voćarsku stanicu u Gnojnicama u cilju proučavanja i selekciji domaćih sorti loze. Izabiru se žilavka i blatina kao optimalne sorte ovoga podneblja, a koje se trebaju poboljšavati u budućnosti. Uz samu stanicu u Gnojnicama postojala je i vinogradarska škola u trajanju od dvije godine i uz praktičnu obuku polaznika. Ovdašnji vinari počinju školovati svoju djecu u čuvenoj vinogradarsko-vinarskoj školi u Klosterneuburgu, sjevernom predgrađu Beča i tako se kvaliteta ovdašnjih vina podiže na zavidnu razinu, pa se ova dva vina počinju piti i po carskim dvorovima širom Evrope pa i Japana. Stoga i vinograde u Gnojnicama narod počinje nazivati Carskim. Kao nijemi spomen procvata hercegovačkog vinogradarstva stoji i danas ulazna kapija Carskih vinograda u Gnojnicama, jednostavno klesana od miljevine

Kapija na ulazu u Carske vinograde, 2012. g.

Kulluk

U Mostaru postoji jedna mala ulica koja spaja početak Potkujundžiluka, odnosno Malu tepu s Glavnom ulicom, a koja svojim nazivom i kod „pravih“ Mostaraca izaziva dvoumljenje.

Naime, neki je nazivaju „Kurluk“, a neki „Kulluk“. Što je od to dvoje ispravno?

Osmanlije su na tom uskom prostoru izgradili tri kule. Prva kula, koja je imala dva kata i most na podizanje, nalazila se u podnožju Suhodoline, a ispod sebe je propuštalа vode Dronje, potoka koji bi tekao Suhodolinom za vrijeme jakih padalina. Druga kula je bila smještена na ulazu u Potkujundžiluk iz smjera Male tepe. Ispod sebe je imala prolaz s kapijom koja bi se pred noć zatvarala, priječeći tako prolaz u Potkujundžiluk i dalje na Stari most. Ova kula nije imala stražarsku posadu. Ove dvije kule su bile povezane bedemom visokim oko tri metra koji je činio dio utvrde koja je opasavala grad. S vanjske strane ovog bedema između dvije kule, nalazila se treća kula koja je služila za smještaj vojnika-stražara, a u turskim dokumentima se navodila kao „kulluk“. Značenje ove riječi je mjesto gdje je smještena četa (buljuk) vojnika koji su čuvali grad od vanjskog napada. Riječ kulluk se piše s dvostrukim slovom L, što je jezična odrednica za pojačani naglasak i koja je pored arapskog i turskog jezika poznata i u nekim germanskim i romanskim jezicima. Stoga je pravilan naziv sokaka koji je dobio ime prema trećoj kuli kulluk, a ne kurluk - što nema nikakva značenja.

Prve dvije kule su srušene ubrzo nakon dolaska austrougarske vojske u Mostar. Treća kula - kulluk je adaptirana nakon 1878. g. tako da je na gornjem katu bila kafana, a u prizemlju stolarska radnja. Još i danas služi kao ugostiteljski objekt.

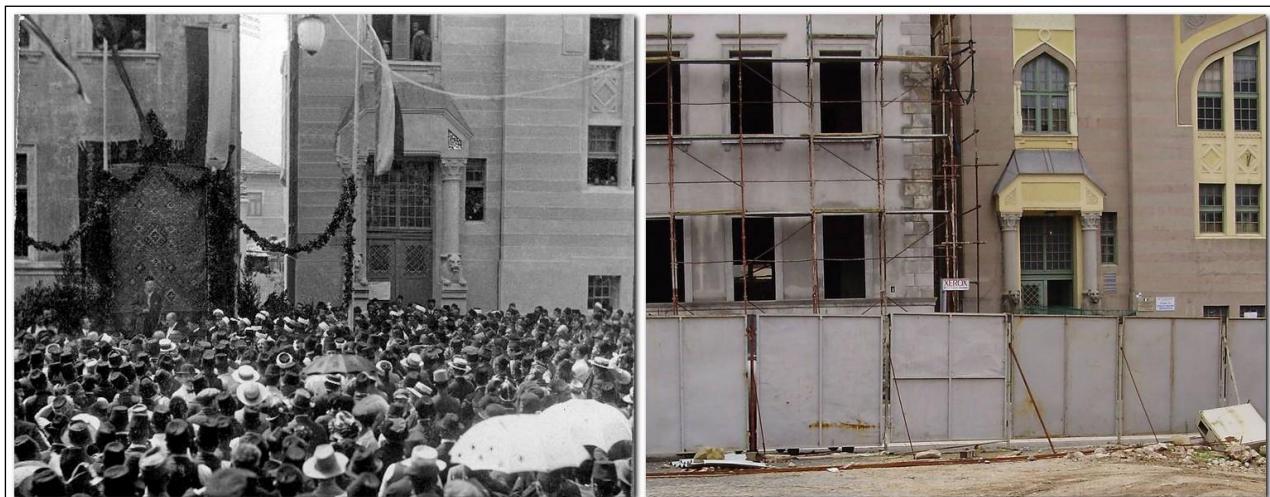

Kulluk – preko puta hotel Evrope 1920. i 2013. g.

Banja

Kako bi se dopunio sadržaja hotel Neretve, ali i centra Mostara, gradsko javno kupatilo, među Mostarcima poznatije kao Banja, podignuta je 1914. g., znači pune 22 godine nakon izgradnje hotel Neretve.

Može se sa sigurnošću reći da je pokretač ideje o gradnji javnog kupatila bio tadašnji mostarski gradonačelnik Mujaga Komadina. Naime, početkom 1910. godine zasjedalo je Gradsко vijeće u novom sazivu te je tom prilikom iznesen prijedlog od strane novog gradonačelnika Mujage Komadine i njegova dva podnačelnika Nikole Smoljana i Vojislava Šole, da se posjet cara Franje Josipa I., koji je uskoro trebao uslijediti, svečano obilježi gradnjom jednog veličanstvenog kupatila. Usprkos otporu pojedinih članova gradske uprave, Mujaga je uspio realizirati ideju, koja mu je na um pala za vrijeme njegova posjeta Budimpešti. Gradsko poglavarstvo odmah odluči poslati svoga stručnjaka, tada upravitelja gradskog vodovoda - Miroslava Loosea, na jednu stručnu ekspediciju sa zadatkom da „*pregleda nekoje svjetske banje i na temelju toga i prama mostarskim klimatskim prilikama sastavi glavne nacrte, a arhitektonske (nacrte da predloži) Građevinsko dioničko društvo u Sarajevu.*“

Svečano otvaranje Banje 3. 6. 1914. i stanje 2010. g.

Tako je idejni nacrt Banje osmislio Miroslav Loose, a arhitektonski dio je preuzeo na sebe znameniti Rudolf Tönnies ispred Bosanskohercegovačkog građevinskog dioničkog društva. Zgrada je projektirana kao mješavina nekoliko stilova, s mnogo više nestandardnih elemenata, nešto između egipatsko-maurskog i secesije. Na svečanom otvaranju, u to vrijeme najvećeg i najljepšeg objekta ove vrste na Balkanu, kojemu dadoše ime Franz Ferdinand, 3. juna 1914. g., Mujaga se Mostarcima obratio i prigodnim govorom (već odavno legendarnim), na svoj način – kratko i narodski jasno:

„*Narode, evo Bane za one koji imaju para. Za one koji nemaju – eno hin Neretve!*“

U to doba je to bilo najmodernije javno kupatilo u ovom dijelu Evrope. Ovdje donosimo još postojeći originalni natpis iz Banje pisan na tri pisma - latinicom, cirilicom i arabicom, kao i na njemačkom.

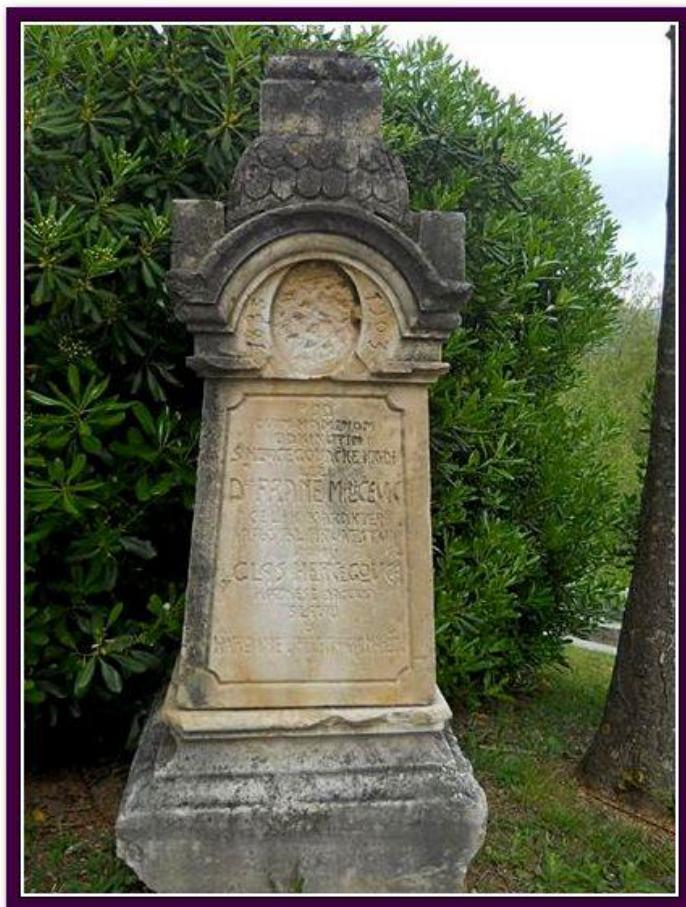
Banja je oštećena u ratnom razdoblju 1992. – 1995. g. Ponovno je otvorena nakon obnove, 31. marta. 2000. godine.

Nadgrobni spomenik prvom tiskaru

U vrtu Biskupije na Biskupovoj glavici nalazi se nadgrobni spomenik don Frani Miličeviću. Bio je hrvatski i bosanskohercegovački pisac i tiskar. Na inicijativu biskupa Kraljevića dolazi u Mostar 1871. i otvara prvu tiskaru u Hercegovini koja je počela raditi 1872. Tiskara je djelatnost počela pod imenom „*Tiskara katoličkog poslanstva u Hercegovini*“. Ispočetka je bila smještena u Biskupskoj rezidenciji u Vukodolu, a izgradnjom nove Biskupske palače preseljava u zgradu koja se nalazila pored Katoličke crkve.

U njoj je pokrenuto i tiskano nekoliko hercegovačkih časopisa. U njegovoj tiskari se 1888. g. usvaja prvi pravilnik o uvjetima rada i propisane dužnosti radnika zaposlenih u tiskari. Priznaju im se neka radnička prava i određuje cijena raznim poslovima, a što su prva pisana radnička pravila u Bosni i Hercegovini. Izboreno je pravo na deset i pol satno radno vrijeme i to samo dvije godine nakon čikaškog štrajka radnika, kada je prvi put istaknut zahtjev za osmosatno radno vrijeme. Malo Mostaraca zna za mjesto njegova nadgrobnog spomenika.

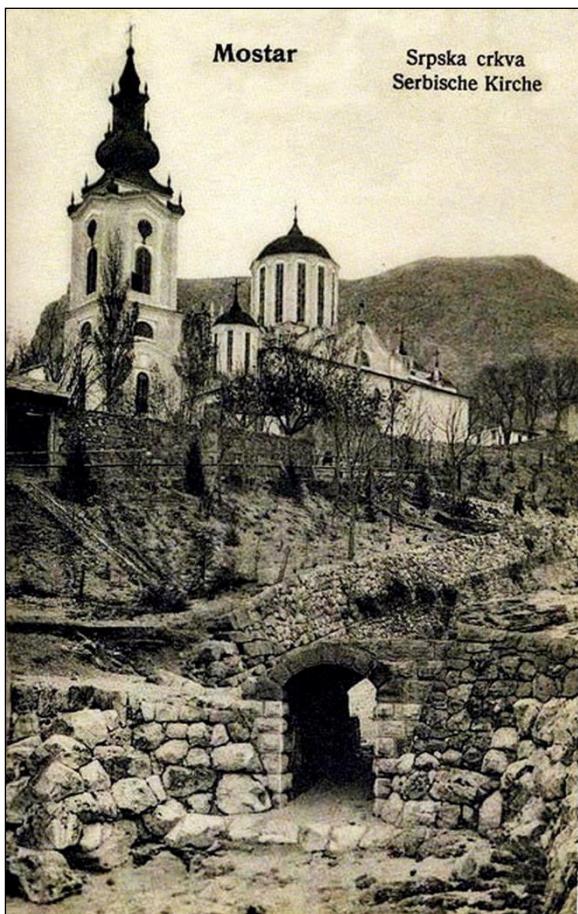

Pravoslavna crkva

O postojanju mostarskih pravoslavaca svjedoči nam zapis francuskog putopisca Paulet-a iz daleke 1658. godine, gdje ih spominje i naziva Grcima. Postoje također dokumenti da je u Bjelušinama postojala jedna ćelija za molitve (kuća sa stanom koji je početkom 19. stoljeća bio u ruševnom stanju) u kojoj su se obavljali vjerski obredi pravoslavaca. Mostarski pravoslavci obratili su se mostarskom kadiji s molbom da im izda odobrenje za popravak te crkve. Kadija je formirao komisiju koja je utvrdila stvarno stanje ruševine kao i njene dimenzije. Na osnovu rezultata te procjene muftija Sejid Abdulvehab izdao je fetvu da se crkva koja je dotrajala može na istim temeljima i u istim dimenzijama opraviti s naglaskom da „*ne smije biti veća od prethodne ni za jedan pedalj, čak ni za jedan prst.*“

Tako se 1833. g. počela graditi Stara pravoslavna crkva, a dovršena je 1835. g. Sam njen oblik i veličina svjedoče o vremenu u kojem je izgrađena, o vremenu kada nije bilo uobičajeno graditi vjersku građevinu izuzev džamije. Njen krov se jedva vidi iza ograda i ničim se ne razlikuje od krova obične kuće. Na ovoj crkvici vidi se utjecaj dalmatinske graditeljske škole, bar što se zvonika tiče. Iste godine ju je na Čistu nedjelju osvještao vladika Josif i promijenio joj ime od hrama Pokrova u hram Roždestva Presvete Bogorodice.

Već od iste godine počelo je prikupljanje novca za izgradnju mnogo veće crkve, kada prilike budu to dopustile. Novac se prikupljaо od srpskog življa Mostara, a dosta sredstava se uspjelo prikupiti u južnoj Mađarskoj i Rusiji pa je odmah kupljeno zemljište ispod postojeće stare crkvice. Po idejnном rješenju arhitekta Momira Korunovića, nova se pravoslavna crkva počela graditi 15. marta 1863. g. Za vrijeme gradnje došlo je do zastoja gradnje zbog nedostatka finansijskih sredstava, ali i zbog više propusta glavnog graditelja Spasoja Vulića iz Tetova, pa je nastavak gradnje dodijeljen majstoru Andriji Domjanovu iz Velesa, koji je izgradnju te nove impozantne katedrale u bizantskom stilu s 30-metarskim zvonikom i s četiri kupole u pozadini (jedna veća i tri manje) završio 1873. g. Saborna crkva svete Trojice bila je u ono vrijeme najveća pravoslavna bazilika u BiH. Crkva je zapaljena 6. januara 1993. g., na Badnji dan, pri čemu su ostali samo vanjski zidovi, zvonik i jedno zvono. Danas se obnavlja.

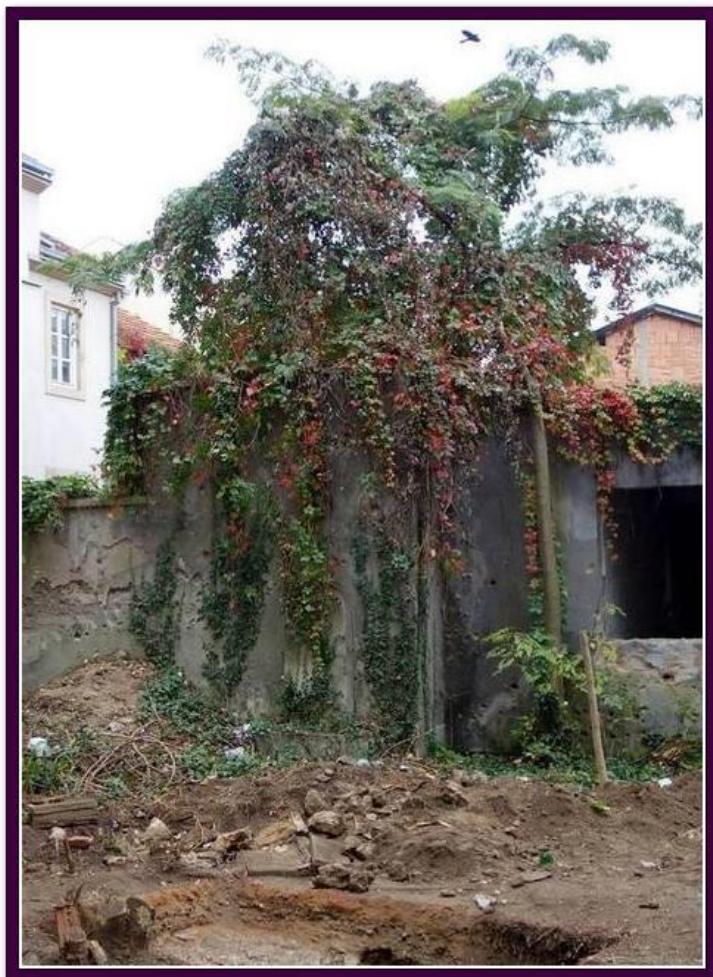
Pravoslavna crkva 1900-ih i 2010. g.

Česma Ahmed-efendije

Džinovina je dobila ime po Džinovića hanu, svratištu i odmorištu koji se nalazio sve do 1896. g. na mjestu omeđenom Glavnom i Srednjom ulicom, te ulicama Telčevom i Hanskom (danas Šerifa Burića). Bio je to najveći mostarski han za vrijeme Osmanskog carstva, a koji se sastojao od hanske zgrade, pomoćnih štala i velike prostrane avlje. U toj avlji je postojala česma Ahmed-efendije koju je posjetio još i Evlija Čelebija 1664. g. Vodu je dobivala s izvora Djekočka voda kod Zalika, a otud je dovedena vodovodom kojega je izgradio Ibrahim-efendija Roznamedžija. Cijeli blok bivšeghana Džinovina sa zgradama i zemljištem je kupio Mujaga Komadina 1898.

g. i na temeljima hana 1900. g.

podigao impozantnu građevinu - tzv. zgradu Divizije (u kojoj su kasnije bili ZEMA odnosno NA-MA, a kasnije i Učiteljska škola pa Općina Mostar). Česma u dvorištu je bila u funkciji sve do 1970-ih godina kada je stavljena van upotrebe. Voda iz te nje bila je hladnija najmanje 7 – 8 stupnjeva od one koja se koristila u samoj zgradi, a koja je koristila novi vodovod s Radobolje. Česma s postoljem ugrađena u zapadni zid i dalje stoji na istom mjestu zapuštena i zarasla u korov kao i sama zgrada.

Česma Ahmed-efendije na zapadnom zidu zgrade Divizije

Djevojačka česma

Ispod velike pećine, na mjestu zvanom „Brijegovi“ izvire Vrelo Djevojačka voda. Po nekim narodnim pričama to vrelo su posjećivale djevojke svakog Đurđevdana

prije izlaska sunca. Taj se običaj navodno zadržao i za vrijeme osmanlijske okupacije. Kada je Roznamedžija pravio vodovod s tog vrela, nije zaboravio na običaje mostarskih djevojaka, pa je ispod izvora na Glavnoj cesti podigao lijepu kamenu česmu – Djevojačku česmu, i uz nju od klesanog kamena dosta široku sofu – Djevojačku sofu.

Austro-Ugarska uprava je u blizini tog vrela izgradila jedan od mostarskih vojnih logora, Sjeverni logor (*Das Nordlager*), za smještaj svojih trupa, čime je pohod djevojaka vrelu sam od sebe iščeznuo, ali je ostala česma do danas, koja nije u funkciji.

Munarica i česma

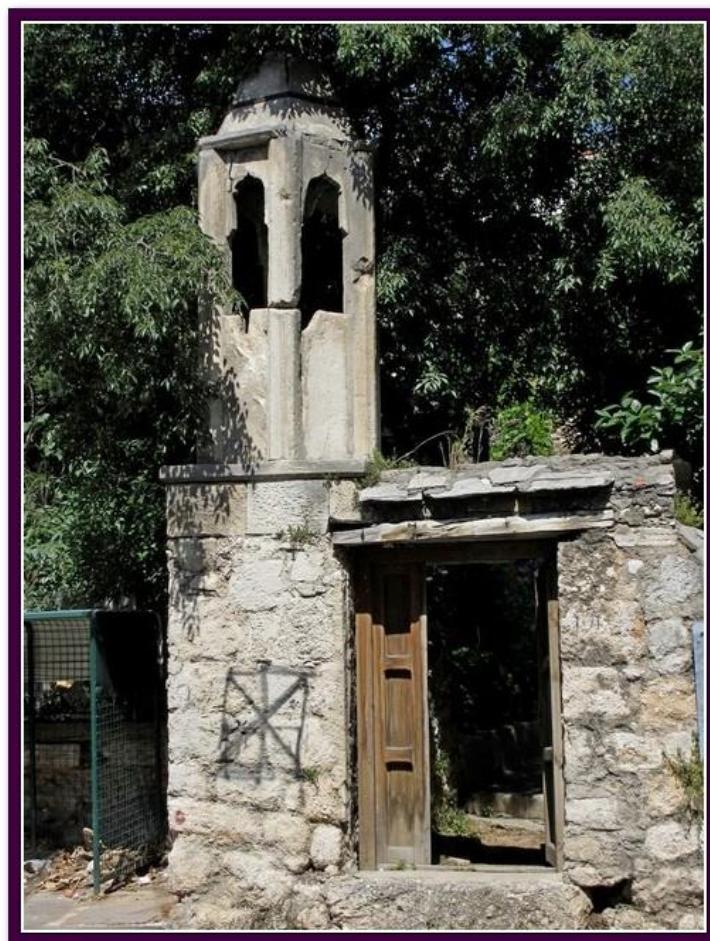
Hadži Velijin mesdžid ne postoji više, a nalazio se na Mazoljicama, na uglu ulica Braće Lakišića i Knežića (bivšeg Mrakova sokaka). Kad se ulicom Osmana Đikića s Glavne ulice (pored zgrade SDK) uspne uzbrdicom, dode se tačno ispred ovoga mesdžida, ali jedino što se može vidjeti je visok čvrsti zid. Inače, mesdžid je imao vitku kamenu munaricu vidljivu sa same ulice. Bila je to zadužbina nekog Velije, a o njemu nema nikakvih podataka. Računa se da je mesdžid izgrađen još prije 1648. g. I mesdžid i kamena munarica su srušeni 1950. g. i na njenim temeljima izgrađena je stambena kuća. No, nije srušena jedino munarica. Baš u samom zidu mesdžida bila je postavljena 1905. g. i jedna od brojnih javnih česmi. Imala je kamenu podlogu, a demontirana je 1960-ih. Danas nema traga ni munarici ni česmi.

Jedina preostala kamena munarica

Mesdžid Hadži Huseina Kotle se nalazi na Luci, na križanju Glavne ulice i Čelebića sokaka. S ulice je vidljiva jedino kamena munarica, udaljena od mesdžida desetak metara. Munarica sve više zarasta u zelenilo i još malo neće se vidjeti od njega. Mesdžid je podigao Husein Kotle još prije 1651. g. Ovo je jedina opstala munarica nekog mesdžida u Mostaru, a u zadnjem ratu je pretrpila oštećenja. Mesdžid je prestao s radom 1931. godine.

Inače, mesdžidi su malene džamije bez munare i bile su to male bogomolje po mahalama Mostara u kojima se jedino nisu obavljali bajrami i džume, ali su svršishodno služili ostalim vjerskim potrebama vjernika. Mostar u svojoj povijesti bilježi ukupno jedanaest mesdžida. Imali su male kamene munare, obično sagrađene uz sami sokak.

Hadži Huseina Kotle mesdžid na Luci

Katolička crkva

Katolička župa sa sjedištem u malom Biskupskom dvoru u Vukodolu (završen 1857. g.), godine 1862. seli iz Vukodola u grad. Biskup fra Rafo Barišić te iste godine dobio je od sultana Abdul Aziza dopuštenje za gradnju katoličke bazilike te je počelo skupljanje potrebnih sredstava za tu namjenu. U tu je svrhu provedena akcija skupljanja dobrovoljnih priloga širom Evrope i po Hercegovini. Zemljište, u stvari „državnu bašču“, u ime turske vlade biskupiji je poklonio Omer paša Latas – vrhovni zapovjednik oružanih turskih četa. Bila je to gesta dobre volje kako bi se nagradio katolički narod za „korektno držanje“ u vrijeme ustanka iz 1860. / 61. g.

Idejni projekt i plan crkve izradio je Matteo Lorenzoni iz Vicenze, a sam početak gradnje usporila je fra Rafina smrt (1863. g.), pa je novi biskup fra Andeo Kraljević za voditelja gradnje imenovao fra Petra Bakulu. Gradnja je započeta 7. marta 1866. g. i usprkos poteškoćama, pod vodstvom fra Bakule gradnja je napredovala. Gradnju je usporilo prije svega to što je građena na pjeskovitu i podvodnu tlu uz samu Radobolju, pa je u temelje bilo nužno pobiti cijeli niz tvrdih hrastovih trupaca duboko u zemlju. Gradnja ove crkve posvećene sv. Petru i Pavlu u cijelosti je završila 1902. g. Uz crkvu je podignuta i župna zgrada, a 1892. g. i veliki franjevački samostan.

Nakon zadnjeg rata crkva je bila oštećena te se pristupilo obnovi, međutim nije renovirana u izvornom obliku nego je srušena i izgrađena potpuno nova crkva znatno većih gabarita.

Katolička crkva 1970. i 2013. g.

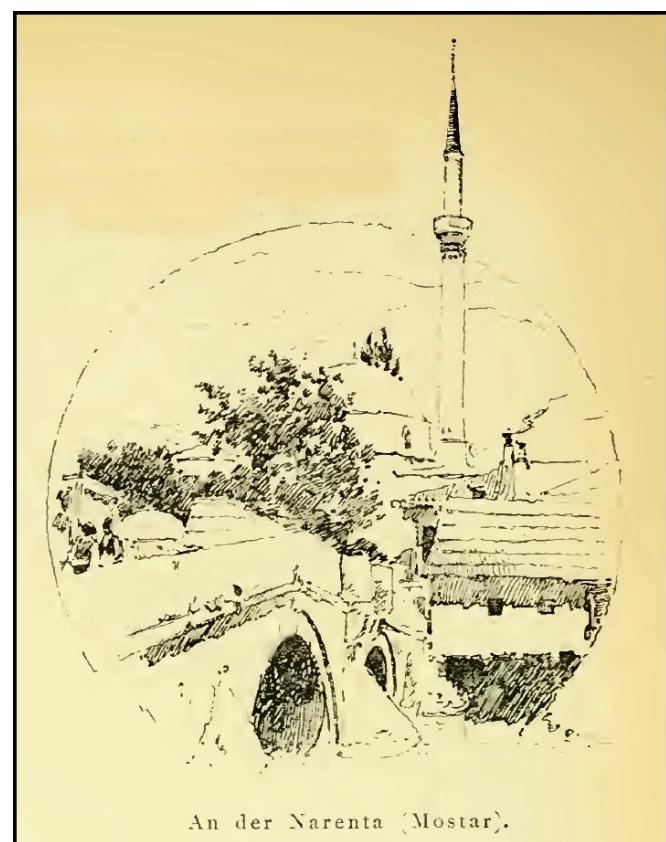
Oručevića čuprija

Mostar uvijek povezujemo s mostovima. No, ovdje nećemo pisati o dva najpoznatija – Starom mostu i Krivoj čupriji, nego o jednom manje poznatijem.

Oduvijek je postojala potreba komunikacijskih pravaca preko Neretve i Radobolje. Prvo je lančanim mostom premošćena Neretva (današnji Stari most), te tako omogućen prijelaz s istoka na zapad. Problem je predstavljao smjer jug - sjever, jer je Radobolja priječila svojim tokom takav prijelaz. Ispočetka je za to služio pličak na mjestu kasnije nazvanom Šemovac. Taj prijelaz je veći dio godine služio sve do negdje prije 1558. godine kada je kod Jusovine usječen prilaz pećinama, te na tom mjestu izgrađena Kriva čuprija.

Međutim, tek je izgradnjom kamenog mostića nazvanog Oručevića čuprija prilaz Starom mostu sa zapadne strane potpuno skratio taj put. Nije jasno otkud ime mostu, jer neki izvori navode da ga je gradio, odnosno vršio neke popravke na njemu, pripadnik obitelji Oručević, dok drugi izvor navodi da je bio sagrađen kraj mlinice obitelji Oručević. Bio je to kameni most s kamenim korkalukom (rukohvatom) na jedan luk, veoma sličan Krivoj čupriji. Ovaj kameni mostić na Jusovini je prilično dugo služio svrsi, sve dok ga 1893. godine bujica nije štetila, a godinu kasnije ga je dokrajčio udar groma.

Zadatak da most obnovi dobio je ing. Miloš Komadina pa je 1896. godine niknuo novi željezni most. Iste te godine je prema Komadinovom projektu i na Šemovcu sagrađen most preko Radobolje. Prilikom usvajanja prijedloga za gradnju ova dva mosta, jedan gradski vijećnik je na sjednici upitao Miloša Komadinu može li most na Jusovini biti širi, tako da osim za pješake posluži i za kola, a da pri tom bude trajno rješenje, trajno bar onoliko „*koliko ćemo mi trajati*“. Nakon potvrdnog odgovora, vijećnik je zahtijevao od Komadine da odmah tu na samoj sjednici predloži novo rješenje. Uvijek spremjan i spretan inženjer je na licu mjesta izradio novu skicu i troškovnik šire varijante mosta.

Crtež Oručevića čuprijei Neziragine džamije iz 1892. g.

Tako je u tih 10 minuta osmišljen most koji i danas služi svojoj namjeni. Po nacrtu Miroslava Loosea Oručevića čuprija je 1927. godine presvođena armirano betonskom pločom debljine 10 centimetara.

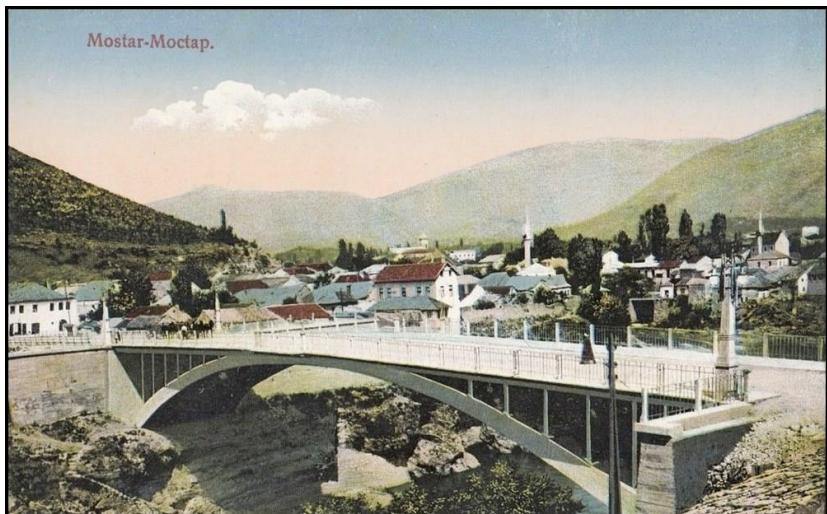

Jusovina – Oručevića čuprija, 1903. g.

Komadinov most

Dolaskom Austro-Ugarske na ove prostore i oblici transporta roba i ljudi su se promijenili. Ubrzano otvaranje proizvodnih pogona (Tvornica duhana, Stolarija

Butazzoni & Venturini i dr.) i s tim vezano povećanje transporta roba, ukazali su na potrebu gradnje još jednog mosta na Neretvi. Dva jedina mosta – Stari most i most na Musali nisu više zadovoljavali narasle potrebe grada. Još 1888. godine su svi faktori u gradu bili svjesni potrebe za novim mostom – jedino su se koplja lomila oko lokacije. U zakulisnim

Lučki most, 1914. g.

igricama javnog mišljenja, tiska, gradskih vijećnika i običnih građana spominjali su se kao moguće lokacije Čekrk, Predhumlje, Cernica i Luka. Vrijemelje prolazilo u jalovim raspravama i tek 1909. godine je usvojen projekt izgradnje i određena lokacija – Kanber-agin mesdžid na Luci na lijevoj obali, a na desnoj mahala Predhum. Međutim, opet su počele rasprave Vijeća oko načina financiranja, koje su se produžile sve do 1910. godine kada dužnost gradonačelnika preuzima Mujaga Komadina.

On ovaj gordijski čvor rješava po hitnom postupku angažirajući starog poznanika ing. Miloša Komadinu koji predlaže svoj projekt usvojen 1911. godine, a koji uvodi potpuno novu admirano-betonsku konstrukciju, ostavljajući istovremeno nepromijenjenu lokaciju mosta. Gradnja je otpočela 1912. godine, a već sredinom 1913. godine most je svečano otvoren, kojom prilikom je dogradonačelnik Nikola Smoljan objavio odluku Gradskog vijeća o imenu mosta – Most Mujage Komadine.

Nakon izgradnje počela se naplaćivati i mostarina i to ne samo za ovaj most već i za onaj na Musali. Mostarina za pješake je bila niža nego za pješake s konjem ili stokom, a ubirala se tako da se plaćao prelazak s desne na lijevu obalu, dok je prijelaz s lijeve na desnu stranu bio besplatan.

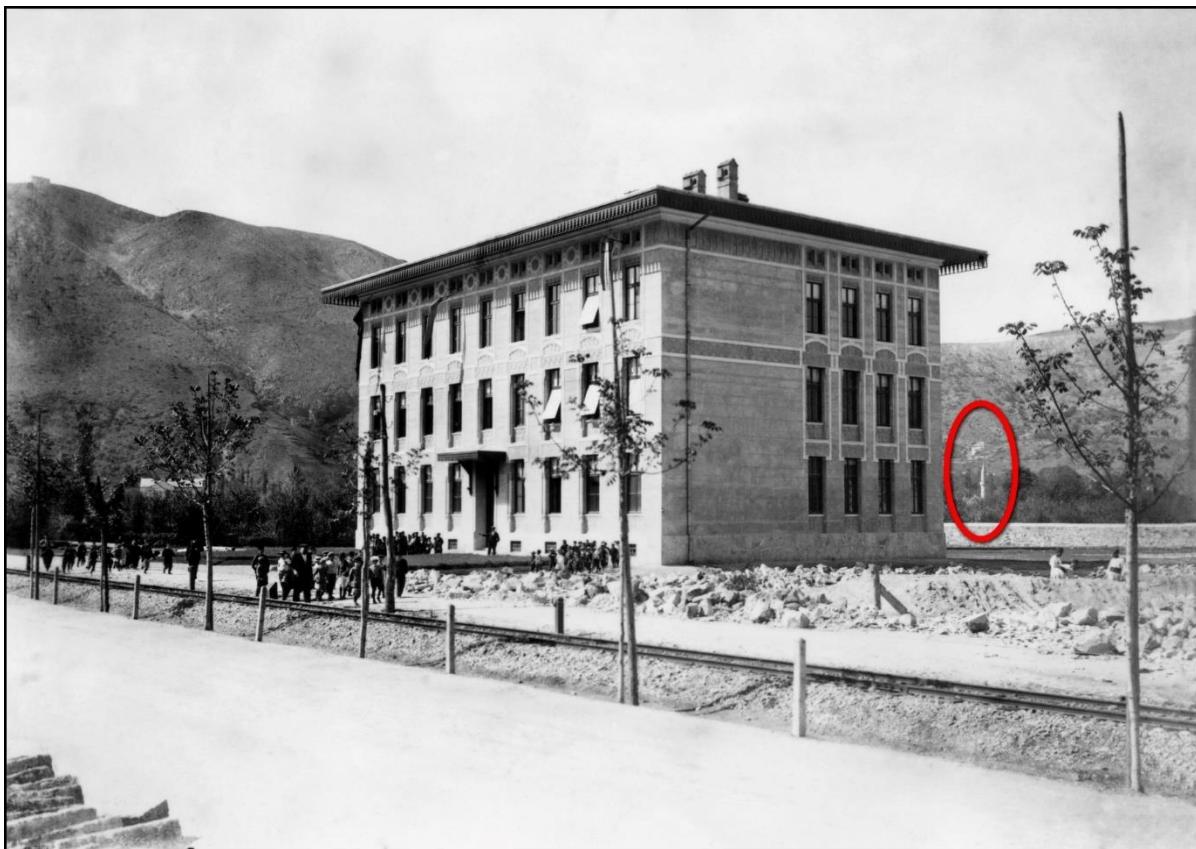
Nakon završetka Prvog svjetskog rata ime mosta je promijenjeno u most Vojvode Stepe Stepanovića, no za Mostarce je on bio i ostao Komadinovo djelo kojega nazivaju Lučki most.

Ali-hodžina džamija

Na Raljevini, (između kraka Radobolje i današnjeg teniskog kluba) nekada davno postojala je džamija zanimljive, ali i krvave prošlosti. Još prije 1631. g. ju je dao sagraditi Ali-hodža, a po njemu je i cijela mahala, koja je u to vrijeme bila prilično naseljena, nosila ime. Mahalu je narod kasnije prozvao Raljevina, jer su vlasnici velikih parcela zemlje 1770-ih na tom prostoru bila braća Abdi-baša i Hasan-baša Raljevići. Godine 1687. prilikom prodora mletačkih trupa iz Dalmacije počinje tragična povijest džamije, mahale i njenih stanovnika. Serdar, vitez i harambaša Stojan Janković, čiji život je postao pustolovina sačinjena od ratovanja protiv Turaka u službi Mletačke Republike, je na Bajram te godine sa četom uskoka prodro do džamije, žicom je okružio, zarobivši tamo više od stotinu vjernika koji su se zatekli u džamiji klanjajući bajram-namaz te je ubacivši sijeno među ljude zapalio. Po pričama očevidaca još dugo je iz zemlje izlazio dim nakon što su spaljena tijela sahranjena tu uz džamiju. Stojan Janković pogibe iste godine prilikom napada na Duvno.

Dva stoljeća su zjapili prazni i spaljeni zidovi Ali-hodžine džamije koju narod prozva Krvavom, a tek je 1868. g. obnovi Derviš-paša Čengić, u narodu znan i kao Dedaga, inače sin čuvenog Smail-age Čengića. Po pričama je bio naprasan tip, kababadija - koji je određivao po trenutnom ćeifu ko smije, a ko ne smije preko mostića uz njihovu kuću. Narod opet promijeni ime džamiji koju prozvaše Dedaginom. Opstala je ona sve do 1922. g. kada je opet planula. Postoje različite verzije uzroka izbjivanja vatre; prema nekim izvorima neko je namjerno podmetnuo požar, po drugima okolnosti izbjivanja su čudne i nepoznate, a po trećoj verziji ju je zapalio udar groma. No, koji god uzrok bio, džamija se više nikad nije obnovila. Godine 1934. munara joj je razmontirana i prenesena u Jablanicu te nanovo montirana uz tamošnji mesdžid. Nakon 1955. g. uklonjen je sav kamen tako da nije bilo nikakva znaka da je na Raljevini nekad bila džamija.

U novije vrijeme, nakon zadnjeg rata, otkriveni su i obnovljeni temelji ove džamije.

Jedna od rijetkih fotografija na kojoj se vidi Ali hodžina džamija kraj Jubilarne škole, 1902. g.

Još jedna fotografija iz 1920-ih na kojoj se vidi minaret Ali hodžine džamije

Kamen za katedralu

Nakon izgradnje Liska ulice 1902. – 1903. cijeli plato Ronda je dobio lijep oblik šestokrake zvijezde. U to vrijeme sjeverno od Ronda se pružala velika parcela voćnjaka od oko 4 700 m², a koja je bila u vlasništvu katoličke biskupije i na kojoj je planirana gradnja još jedne katoličke katedrale. No, izbijanje Prvog svjetskog rata remeti te planove, a biskupija nakon rata prodaje parcelizirano zemljište novopečenim ratnim bogatašima. Jednu od parcela kupuje i pravoslavna crkva s namjerom gradnje crkve za „750 duša“. Nabavio se i kamen i to tako što je dovučen s Huma rušenjem dviju fortica. Međutim, zbog nedostatka sredstava Pravoslavna crkva odustaje od gradnje, zemljište ponovo kupuje Katolička biskupija, da bi nakon Drugog svjetskog rata ono postalo vlasništvo države, koja 1948. g. na njemu, po projektu arhitekta Muhameda Kadića, počinje graditi veliko zdanje namijenjeno kulturnim potrebama grada. Tako se kamen, koji je bio dovezen s Huma, koristi za gradnju zgrade Doma kulture (Dom Herceg Stjepana Kosače), koja je zbog kroničnog nedostatka novca bila završena tek 1960. g. Još jedno krilo zgrade je naknadno nadogradjeno 1969. godine.

Rondo – Dom kulture (Dom Kosača), 2012. g.

Sinagoga

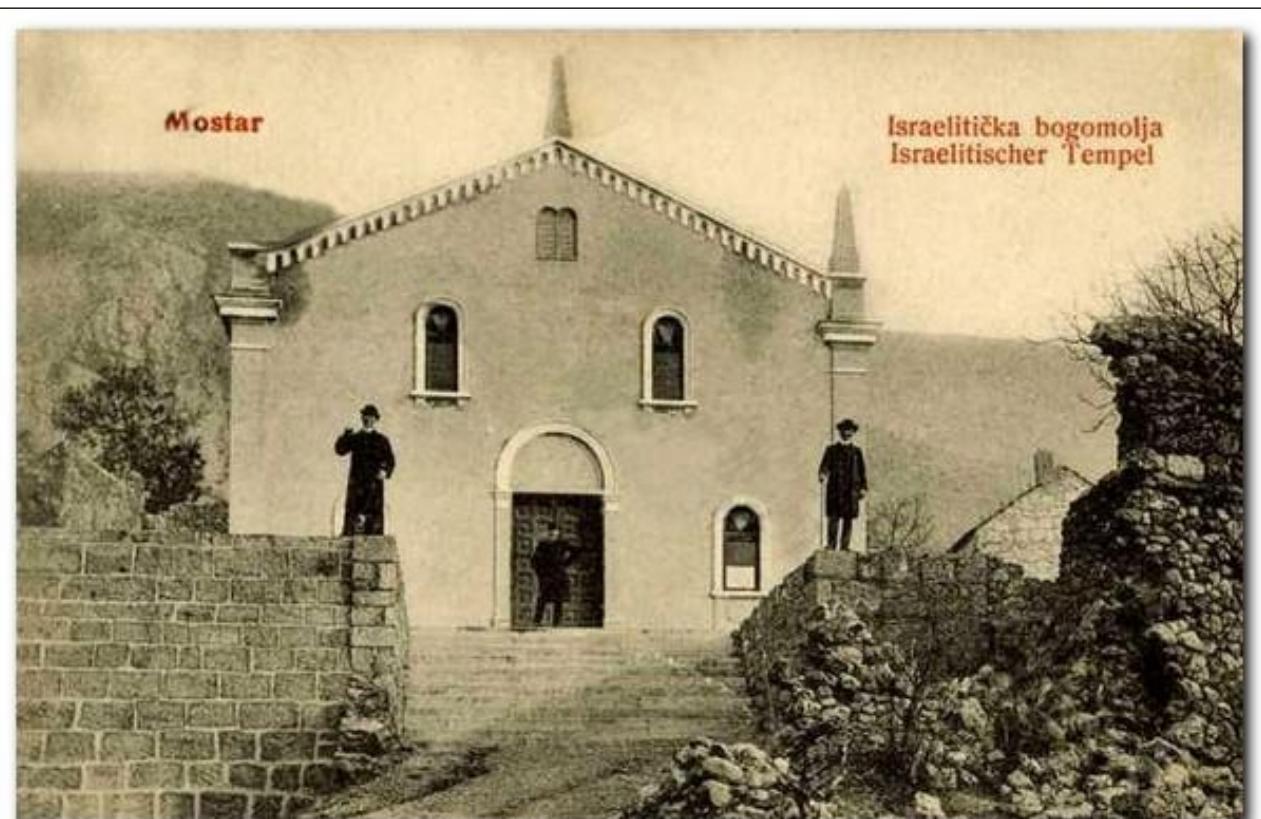
Izgon Jevreja iz Španjolske u 15. stoljeću pokrenuo je njihovu veliku migraciju prema istoku preko Sredozemlja i Bliskoga istoka. Bili su to Sefardi - Jevreji španjolskoga podrijetla koji su dolazili s Pirinejskoga poluotoka. Proganjani i ponižavani došli su do Turskoga carstva, gdje ih je Sultan Bajazit primio s mnogo ljudske osjećajnosti, ali i mudrog predviđanja da bi Jevreji učmaloj feudalnoj carevini s trgovinom i novčarstvom mogli donijeti duh napretka i približiti je suvremenim evropskim tokovima. U 16. stoljeću stigli su i do Bosne, naseljavaju se u Sarajevu, a nedugo zatim i u ostalim gradovima Bosne i Hercegovine, pa tako i u Mostaru.

Prvi Židov koji se kao građanin Mostara „*habitor Mostar*“ spominje sredinom 16. stoljeća bio je Daniel Rodriquez, a 1570. godine spominje se još jedan Židov, Moše Kušin. U 18. stoljeću broj se Židova uvećava, što se može vidjeti po spomenicima na židovskom groblju. Bili su to u prvom redu Sefardi koji su dolazili iz Bosne, a u doba austrougarske okupacije (1878. godine) i Aškenazi iz zapadnih i istočnih dijelova Monarhije.

U Mostaru je još 1889. godine postojala sinagoga, a nastala je preuređenjem objekta koji je prije toga služio za odlaganje sijena. Spomenuta parcela na kojoj se uredila bogomolja, protezala se tada u Brankovcu Mukića ulicom (danas ul. Braće Šarića). Ta sinagoga, jedina židovska bogomolja tada u Hercegovini, bila je zajednička za Sefarde i Aškenaze, što se bilježi kao prvu uopće poznatu zajednicu takve vrste u Evropi.

Zbog malog kapaciteta i naraslih potreba Jevreja Mostara, ukazala se potreba za izgradnjom većeg objekta, pa je formiran komitet za izgradnju. Od prikupljenih sredstava kupljeno je građevinsko zemljište od Salke Ćibera isto u Brankovcu. Gradnja nove sinagoge je odobrena, a 1904. godine je gradnja završena. U Mostaru je bila poznata pod imenom "Havra". Građevina je izgrađena u pseudo-maurskom stilu (kao i mnoge građevine toga doba u Mostaru), a služila je svojoj namjeni sve do pred početak II. svjetskog rata, tijekom kojega je bila djelomično porušena. Nakon završetka rata zgrada je nacionalizirana i prenamijenjena u kazalište lutaka. Godine 1952. godine jevrejska Općina Mostar poklonila je sinagogu gradu Mostaru jer je nije mogla zaštитiti od daljnog propadanja. Grad je 1952. godine zgradu obnovio i dograđena su dva krila.

Zbog oštećenja i napuknuća zidova nakon zadnjeg rata zgrada u Brankovcu je obnovljena 1996. godine. Tada je Općina odobrila lokaciju (ugao Onešćukove i Bulevara) kao i projekt izgradnje nove sinagoge u okviru Jevrejskog kulturnog centra, a koji i danas čeka potrebne dozvole. Realizacijom tog projekta Mostar bi bio treći grad u svijetu (pored Jeruzalema i Sarajeva), koji bi u krugu od 150 metara zračne linije imao sinagogu, džamiju i katoličku crkvu.

Brankovac – sinagoga 1910-ih i 2012. g.

Most s tračnicama i maltom

Evropom je te 1916. g. bjesnila klaonica Prvog svjetskog rata i austrougarskoj vlasti se žurilo uspostaviti u Mostaru što bolju cestovnu i željezničku komunikaciju sa Sjevernim logorom. Tako odlučiše izgraditi još jedan most na Neretvi. Zbog hitnosti projekta, ing. Miloš Komadina je ponudio već postojeći idejni projekt mosta kojega je izradio još prije dvije godine za potrebe premošćivanja Neretve u Vojnu. Projekt je predviđao armirano-betonsku konstrukciju s dva luka - veći luk bi premošćivao Neretvu, a manji kameni plato obale. Sredinom te godine radovi su bili u punom jeku, s tim da su većinu fizičkog rada obavljali zarobljenici i to Rusi, Talijani i Srbi. Radovi na mostu nisu napredovali baš prema planu, ali je ipak 9. marta 1918. g. most kralja Karla završen i svečano otvoren za promet. Vozni dio mosta je pored kolskog dijela imao i tračnice za uski i za normalni kolosijek. Most se nije baš dugo zvao po kralju Karlu jer je ubrzo nakon svečanog puštanja mosta u promet rat završio i nova vlast ga je preimenovala u most Kralja Aleksandra. Mostarci ga, međutim, oduvijek zovu Carinskim mostom.

Neki dijelovi mosta nisu tada bili završeni kao što je druga betonska kućica namijenjena za naplatu mostarine i dijelovi ograda, ali je nova vlast koja je naslijedila austrougarsku nastavila gradnju i kompletan most je završen tokom 1920. godine.

Carinski most 1940-ih i 2010. g.

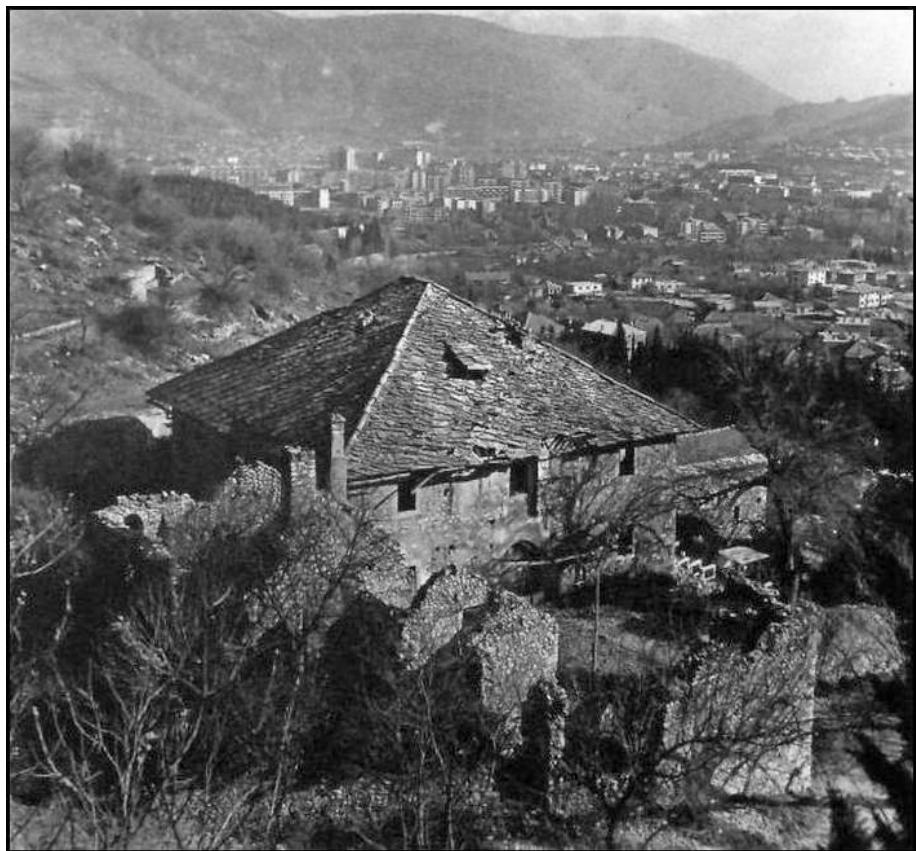
Vukodol

Sve tamo do 1850-ih godina katolički župnik u Hercegovini nije se usudio posjetiti svoju pastvu u gradu kako bi obavio obred, nego je to isključivo činio prerušen ili tajno noću. Biskup Rafael Rafo Barišić, koji je inače imao sjedište u jednoj kolibi u Seonici, čvrsto je naumio učiniti kraj takvu nepodnošljivom stanju. Početkom 19. stoljeća mu je uspjelo pridobiti iz Stambola sultanov potpis, koji mu je dozvolio gradnju biskupske kuće u Mostaru. Premda se radi o vremenu kada je mostarski kadija izdao zakon po kome u Mostaru, prema Kurantu, mogu stanovati skupa muslimani i katolici, mostarski muslimani su prkoseći kadiji i Sultanovo naredbi uzeli oružje i zacijelo bi ubili biskupa da vezir Ali-paša Rizvanbegović nije stao između njih. Budući da muslimani nisu htjeli ni za sve zlato svijeta prodati neko građevinsko zemljište u gradu u tu svrhu, to je Paša u svoje ime kupio jedan komad zemlje na južnom prilazu Mostara u Vukodolu, koju je onda prodao biskupu za 6 kesa pjastera (500 kruna). Čim su muslimani saznali to udružili su se i zakleli da će radije pasti do posljednjeg čovjeka nego dozvoliti da jedan nevjernik tu izgradi kuću.

Župnik fra Ilija Vidošević je u dva navrata otpočinjao gradnju kućice u Vukodolu, ali mu to nije polazilo za rukom sve dok biskup Barišić nije odredio fra Petra Bakulu za voditelja gradnje. Okružen naoružanim pašinim čuvarima koji su osiguravali gradnju, preuzeo je posjed u vlasništvo, a radnici su s oružjem za pojasom počeli gradnju 1839. godine. Međutim, ubrzo gradske vlasti oduzimaju prethodno izdanu građevinsku dozvolu da bi je tek 1846. godine ponovno aktivirali i to nakon što je na traženje biskupa, mostarski kadija Muhamed Emin izdao dozvolu (hudžet) da je zemljište oko kuće u Vukodolu vlasništvo crkve. Gradnja ovog kompleksa počela je 7. aprila 1847. godine, a tek 1852. godine biskup je mogao useliti u novi župni stan. Cijeli kompleks bio je opasan jakim, visokim, kamenim zidom, a središnji i najznačajniji objekt kompleksa predstavljala je biskupska palača – rezidencija.

U Vukodolu je s radom započela prva pučka škola, a zatim i prva tiskara katoličkog poslanstva u Hercegovini (1872. godine), a iz nje su se čuli i zvuci prvog glasovира u BiH. Duže od 50 godina je Vukodol bio sjedište biskupa, jer je tek 1906. godine izgrađena Biskupska palača na Bakamovića glavici, od tada poznatoj kao Biskupova glavica.

Kompleks stare biskupske rezidencije u neposrednoj blizini rimokatoličkog groblja Masline, nacionaliziran je krajem 1959. godine, a nakon osamdesetih godina prošlog stoljeća cijeli je kompleks napušten i prepusten propadanju. U zadnjem ratu, 1992. godine rezidencija u Vukodolu je granatiranjem oštećena, a lokalitet još uvijek služi za odlaganje otpada. Ove godine Biskupija u Vukodolu proglašena je nacionalnim spomenikom.

Vukodol – stari biskupski dvor, 1970-ih (Fotografija Ćiro Raić)

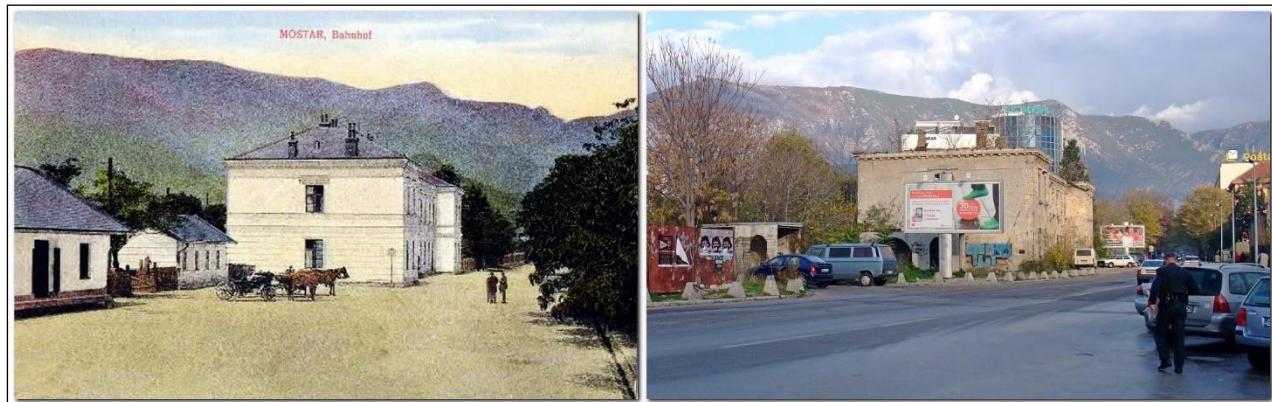
Vukodol – stari biskupski dvor, 2007. g.

Lakišića harem

Na izmaku ljeta 1695. godine Mlečani pod komadom vojvode Jankovića navaljuju na Mostar s juga, zapada i sjeverozapada. Nakon proboga iz tri različita pravca i nakon teških borbi uz mnogo žrtava s obje strane, Mostar je ipak obranjen. Mnogobrojni mrtvi se pokapaju u novoosnovana mezarišta, hareme. Pored Goranaca, Raške Gore, Cima i Vihovića, u samom gradu Mostaru nikla su nova groblja na mjestima spaljenih mahala Ričine i Ali-hodžine ulice (Liska). U ovo novo groblje pokopane su žrtve iz Ričine i veći dio žrtava palih na Smrčenjacima. Ovaj harem se protezao od današnje zgrade Gimnazije pa sve do iza bivše željezničke ložionice kraj Stare bolnice, sveukupno 19 dunuma zemlje. Zemljište za harem je uvakufio hadži Ahmed-agu Lakišić te izgradio istoimenu džamiju u Ričini.

Dolaskom Austro-Ugarske, za potrebe izgradnje uskotračne pruge 1884. godine cijeli je harem, odnosno plato, prekopan i na njemu su izgrađeni, pruga, stanične zgrade, ložiona, skladišta, rampe i ostale pomoćne zgrade. Tom prilikom je dosta posmrtnih ostataka i nišana prebačeno u harem Kantarevac (u Liska ulici) i bio tamo sve do 1954. godine kada je i taj harem sravnjen za potrebe proširenja gradskih ulica.

Današnji ostaci ovog nekad najvećeg mostarskog harema jedino su vidljivi uz Lakišića džamiju, gdje je među nekoliko preostalih mezara i onaj mostarskog gradonačelnika Mujage Komadine.

Stara željeznička stanica izgrađena na mjestu Lakišića harema, 1888. i 2010. g.

Jubilarna škola

Pred kraj 19. stoljeća pojačao je priljev učenika u školu na Musali (današnja Muzička škola), u kojoj su tada bile smještene osnovna i trgovačka škola. Kako bi se ova rasteretila, odlučeno je da se izgradi još jedna osnovna škola. Te 1899. godine se obilježavala pedeseta godišnjica vladavine cara Franje Josipa I., pa je Zemaljska vlada tražila od mostarske Općine da se taj jubilej i prigodno obilježi. Stoga je odlučeno da škola koja se ima graditi nosi naziv „Jubilarna“.

Međutim, ostalo je otvoreno pitanje lokacije gradnje. Prvi izbor je bio plac preko puta Gimnazije (mjesto gdje je 1960-ih izgrađena zgrada Privredne banke), no, iako je cijeli taj prostor još bio pust i neizgrađen, vlasnik zemljišta Vakuf uložio je protest navodeći činjenicu da je ranije tu bio Lakišića harem, te da je neprimjereno za školu da bude na takvom mjestu. Zemaljska vlada se složila s primjedbom Vakufa, te je unaprijed odobriviši 30 000 forinti, naložila Općini da pronađe odgovarajuću zamjenu lokacije. Općina je predložila dva zemljišta: zemljište u vlasništvu Mujage Komadine koje je bilo južno od već izgrađene Gimnazije ili ono u vlasništvu Salihage Makeljića, koje je bilo istačno od Mujaginog, preko puta željezničke pruge na mjestu zvanom Mukoša. Premda je Mujagino zemljište procijenjeno kao skuplje, konačan odabir je pao baš na njegovo.

Pred kraj te godine je postavljen kamen temeljac s prigodnom poveljom, no te iste noći je povelja ukradena skupa s određenom količinom novca ostavljenom također kao uspomena na početak gradnje. Iako je raspisana nagrada od 50 forinti za rješenje ove krade, lopov nikad nije pronaden. Usprkos početnim poteškoćama, gradnja je nastavljena i već u avgustu 1900. g. Jubilarna osnovna škola je svečano otvorena.

Ovo ime je škola imala sve do završetka Prvog svjetskog rata, nakon kojega je ime promijenjeno u škola Kraljice Marije. Nakon Drugog svjetskog rata jedno vrijeme je tu bio smješten i Đački dom, a nakon toga nosi naziv III. osnovna škola, pa osnovna škola Hamza Humo. Jedno vrijeme je u njoj bila smještena i Gimnazija, a u najnovije vrijeme smo svjedoci prenamjene zgrade u Gradsku vijećnicu.

Jubilarna osnovna škola 1902. i 2013. g.

Mikanova apoteka

Samo mjesec dana nakon smrti prvog mostarskog apotekara Juliusa Thonhausera, 1894. u Mostar dolazi farmaceut Wenzel Mikan, porijeklom Čeh, koji preuzima apoteku od Thonhauserove udovice. Kako je uspješno poslovao pokazuje i činjenica da već 1904. g. počinje gradnju vlastite zgrade na uglu Srednje ulice i Haljevčeva sokaka (danas ulice Huse Maslića). To je ono zdanje koje je naslonjeno na bivše kino Zvijezdu. U prizemlju te zgrade otvorio je apoteku pomalo čudna imena – „*K carskom orlu*“. Zgrada i danas postoji. Tek kasnije, godine 1911. udružuje se poznati mostarski kinooperator Tiberio sa gospodom Mikanom i Krešimirom Aničićem te otvaraju u Srednjoj ulici, odmah uz ovu Mikanovu zgradu, kino „Uraniju“, kasnije poznatu kao kino „Zvijezda“. Nakon završetka I svjetskog rata Mikan prilagođava ime nosvonastaloj situaciji te apoteka nosi naziv „*K orlu*“, jer je u vihoru rata nestalo monarhije.

Zgrada u Fejićevoj - Mikanova apoteka, 2014. g.

Zgrada Hrvoje

Jos su 1873. godine hrvatski intelektualci u Mostaru tražili odobrenje za osnutak Hrvatskoga pjevačkog i glazbenog društva Kosača, no pismena suglasnost je stigla u Mostar tek petnaest godina kasnije, 1888. godine, i to sa strogom zabranom isticanja hrvatske nacionalne odrednice u nazivu, pa je zvanični naziv društva bio *Narodno pjevačko i glazbeno društvo*. Jedanaest godina iza toga društvu polazi za rukom promjena naziva u *Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo Hrvoje*.

Sličan put je prešao i zahtjev austrougarskim vlastima kako bi se izgradio „jedan odgovarajući lokal za pozorišne predstave, pjevanje i balove.“ Tek 1896. godine HGDP Hrvoje dobiva suglasnost za izgradnju doma u Pothumu, preko puta Franjevačke crkve, a zemljište im ustupa bratstvo sv. Antuna Padovanskog. Radovi započinju iste godine te je Hrvojev dom svečano otvoren 2. februara 1897. godine. Zgrada je služila za održavanje probi i koncerata pjevačkog društva, za brojne filmske i kazališne predstave, jer u njoj djeluje prvo Hrvatsko narodno kazalište grada Mostara.

Zgrada je tijekom Prvoga svjetskog rata opustošena i Društvo gubi gotovo svu imovinu. Za vrijeme Drugog svjetskog rata 1941. godine Hrvojev dom zauzimaju talijanski okupatori, tako da sve aktivnosti društva prestaju s radom 1943. godine.

Nakon Drugog svjetskog rata unutrašnjost dvorane se preuređuje tako da su uklonjeni drveni balkoni koji su se nalazili duž obje strane dvorane, a gradi se armiranobetonski balkon u zadnjem dijelu dvorane. Godine 1955. počinje potpuna adaptacija zgrade i ona se preuređuje za potrebe prikazivanja filmova, a 1. septembra 1957. godine adaptirana zgrada postaje kino „Partizan“. Zgrada je korištena za tu namjenu sve do 1969. godine kada je u njoj bio smješten salon namještaja, a kasnije obavljala trgovачku djelatnost.

U zadnjem ratu 1993. godine zgrada je prilično oštećena, a danas, nakon što je u potpunosti srušena, crkvena općina umjesto nje gradi mnogo veće zdanje.

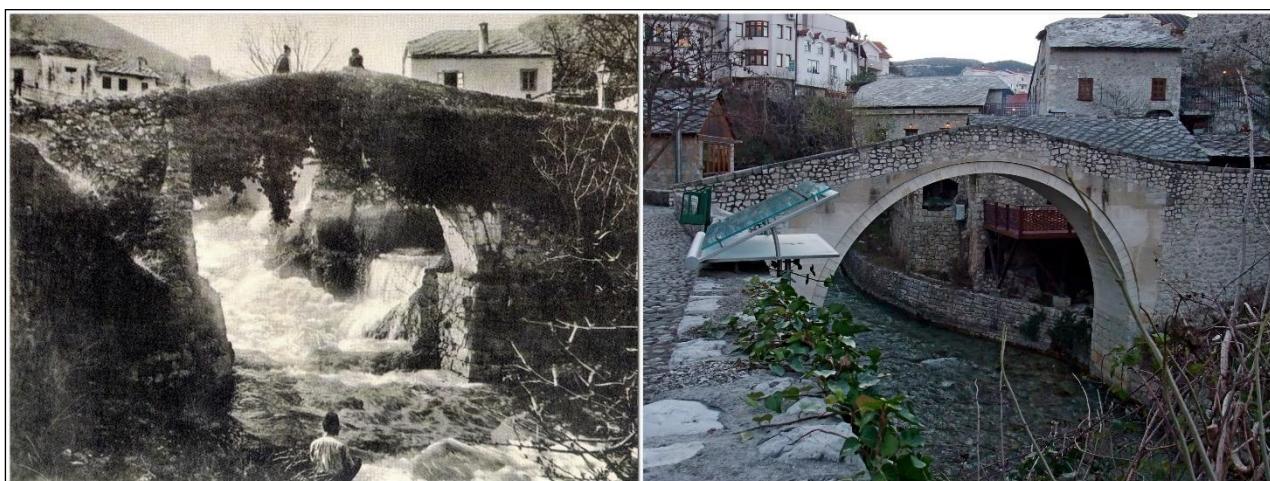
Zgrada HKD Hrvoje 1935. i 2010. g.

Kriva čuprija

Približno dvjestotinjak metara prije nego li Radobolja izruči svu svoju vodu Neretvi, nalazi se mali kameni mostić s jednim lukom, koji neodoljivo podsjeća na Stari most – starijeg i slavnijeg mu brata, a poznat je pod imenom Kriva čuprija. Prvi mu spomen nalazimo u Čejvanovoj zakladnici iz 1558. godine, gdje se kaže: „*I prihodi će se trošiti na održavanje njegovog mosta na rijeci Radobolji*“. Temeljem ovog navoda može se nedvojbeno zaključiti da je Krivu čupriju sagradio Čejvan (Čehaja), i to nešto prije 1558. godine, što je čak osam godina prije negoli je Stari most (1566. godine) izgrađen. Po nepotvrđenim pričama koje se prenose iz prošlosti, Stari most je sagrađen po uzoru na ovaj – ovaj manji mu je poslužio kao maketa, kao eksperiment – hoće li veliki izdržati.

Preko ovog mosta se tijekom dugog turskog perioda odvijao živ promet, jer je dugo vremena bio jedini prijelaz preko Radobolje u njenom donjem toku. I hajvan i insan su hrlili preko njega da bi stigli u stari grad, koji je tada bio centar trgovine. Sve do prolaska željeznice kroz Mostar 1884. godine, ovaj se most nalazio na glavnom putu koji je vodio od juga prema sjeveru i obrnuto. Regulacijom Radobolje i izgradnjom dva željezna mosta na njoj (Oručevića čuprija i most na Šemovcu), prestala je Kriva čuprija služiti svojoj svrsi, jer se nalazi duboko u koritu Radobolje i pristup k njoj je, i s jedne i s druge strane, nepodesan.

Na ovom objektu su 1967. godine izvršeni konzervatorsko-restauratorski radovi i tada je registriran kao spomenik kulture. Izvodeći radove na regulaciji korita Radobolje u Starom gradu 1999. godine, izvodač je nespretno i nesretno okrenuo udar vode pod desni obalni temelj Čuprike. Uslijed jakog udara naraslih voda, izlokani su temelji i za dan i pol Čuprija se srušila. Tek 2000. godine je nanovo obnovljena.

Kriva čuprija 1900-ih i 2012. g

Džamija na Spilama

Nezir-agha, inače zet Nesuh-age Vučjakovića, podigao je u drugoj polovini 16. stoljeća (po nekim izvorima 1550. g.), jednu predivnu kamenu džamiju, pokrivenu pločom i precizno klesanom munarom, na platou na Spilama, odmah iznad Krive čuprije na Radobolji. Smatra se najstarijom džamijom na desnoj obali Neretve, a po svemu sudeći to je bila i prva građevina na cijelom platou poviše Krive čuprije, tako da su se vremenom napravili putovi oko nje (Jusovina, Predhum). O osnivaču ove džamije ne zna se ništa pouzdano, osim da je Nezir-agha u svoje vrijeme bio ugledna i značajna ličnost u Mostaru. Stanovao je tu u blizini na Šemovcu, a predaja kaže da je na tajanstven način nestao čim je ova džamija njegova imena izgrađena i da ga više niko nije video.

U džamiji se klanjalo sve do 1932. g., nakon čega vjernici iz nepoznata razloga prestaju posjećivati džamiju, da bi već 1938. g. ona bila napuštena i zapuštena. Munara joj je 1934. g. prenesena u Jablanicu, gdje je od njenog kamena sagrađen tamošnji mesdžid, a tijekom Drugog svjetskog rata u njoj su bile smještene izbjeglice iz istočne Hercegovine, uslijed čega je džamija dobrano devastirana. U potpunosti je porušena, a njeni ostaci uklonjeni 1950. g. Kamen koji je ostao nakon rušenja džamije upotrijebljen je za gradnju zgrade Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP-a). Teren na kojem je stajala izravnан je, ali sve do 1955. g mogli su se vidjeti temelji džamije i pokoji nišan iz harema koji je nekada postojao oko nje. Nakon zadnjeg rata, 1999. g., izvršena je rekonstrukcija džamije što je podrazumijevalo potpuno vraćanje džamije u stanje kakvo je bilo izvorno, uz upotrebu istovrsnog materijala od kakvog je i bila sagrađena.

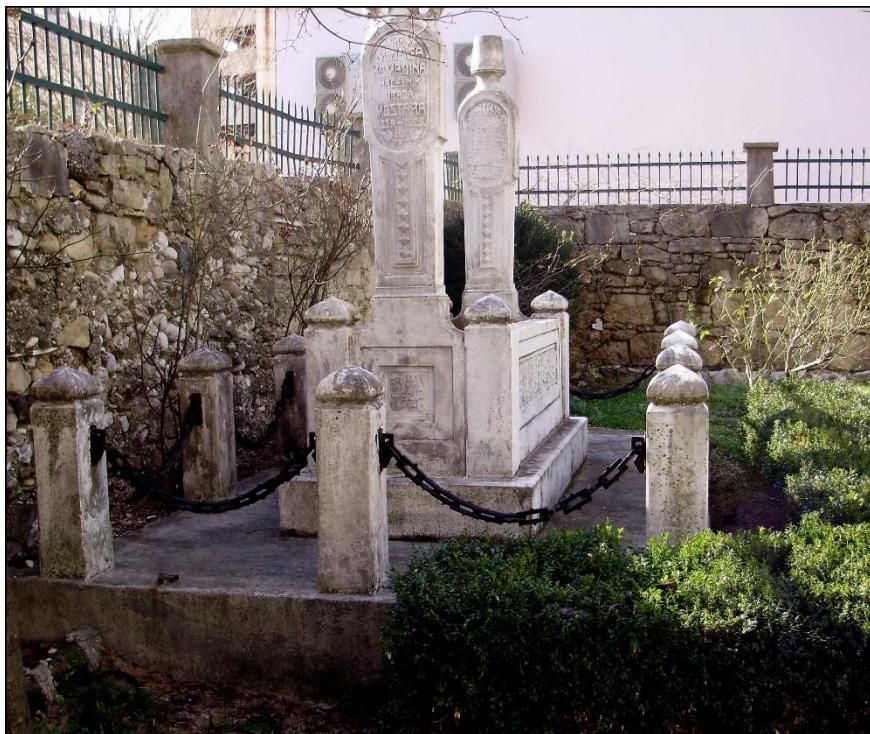

Džamija na Spilama (Nezir agina) 1900-ih i 2012. g.

Mezar Mujage Komadine

Mujaga Komadina, najpoznatiji mostarski gradonačelnik, 9. februara 1910. godine, nakon potvrde o imenovanju pristigle iz Beča, stupa na mjesto gradonačelnika, a za vrijeme njegova mandata sve se pokrenu u Mostaru, gradilo se uvelike, grad počinje svoju pravu renesansu. Izgrađene su brojne javne građevine, privatne kuće, mostovi i drugi značajni projekti koji i danas stoje na ponos Mostara. Umro je 5. maja 1925. godine u 85.-oj godini života. Gradsko vijeće Mostara je predlagalo da mu se napravi impozantan spomenik na grobu u parku na Musali. No, na zahtjev obitelji, pokopan je u harem Lakišića džamije u Ričini, iste one džamije za čiju obnovu je priložio znatna vlastita novčana sredstva i gdje je cijeli život klanjao. Mezar mu je skroman i jednostavan, kakav je i on bio cijelog svog života.

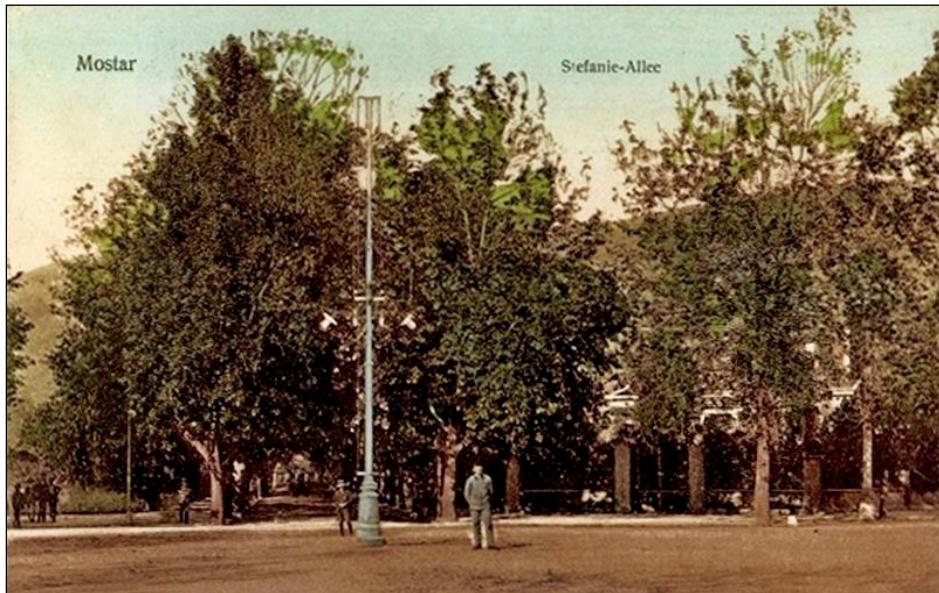

Kandelaber

Riječ kandelaber potječe od latinske riječi *candelabrum*, koja označava svjetiljku, odnosno candela, engeski *candle*, svijeća ili na francuskom *candelabre*. Imala je prvo bitno značenje za stalak za svijeće, ili svjetiljke, koje su stajale na stalku, sa stupom u sredini na kome je bilo smješteno više svjetlećih elemenata. Pod pojmom kandilaber, kod nas se ova riječ koristi isključivo kao oznaka vanjskih stupova javne rasvjete. A u vezi s ovom riječi, kod nas je najčešće u upotrebi riječ kandilj, koja označava svijeću ili mum. Danas se najčešće koristi riječ kandilji ili kandilje, kao oznaka rasvjete na munarama džamija, koje opet imaju posebno značenje u vrijeme ramazana, kad paljenje kandilja na munari označava kraj dnevnog posta i vrijeme iftara.

Bilježimo da je u Mostaru godine 1893. javnu rasvjetu činilo 400 fenjera na petrolej, ili na gaz kako se to u Mostaru kaže, a koji se dobavljao iz rafinerije u Bosanskom Brodu. Osvojetljenost ulica je bila nezadovoljavajuća. Do 1900. g. bilo je uposleno 8 „užigača“ koji bi predvečer palili fenjere, a zorom ih „trnuli“. Kao u staroj pjesmi...“*Aj, kad mahale fenjere zapale kad tanani dršću šadrvani*“.

Kandelaber – ulična svjetiljka na Rondou, 1900-ih

Pored njih postojao je određen broj svjetiljki na acetilen, odnosno kalcijev karbid, tvar neugodna mirisa koji u reakciji s vodom oslobada acetilen koji gori – svijetli. U Mostaru je kalcijev karbid znan kao garbit, pa su i svjetiljke bile tzv. garbitnjače. U Mostar je električna struja dovedena tek 1912. g., pa su od tada ove svjetiljke na petrolej i garbit prestale biti u funkciji. Svejedno, i za divno čudo, ipak ih je nekoliko takvih kandelabera na gaz preživjelo

Jedan od najpoznatijih mostarskih kandelabera bio je sve do izvjesnog vremena postavljen na Rondou. Umjesto prijašnjeg elegantnog stupa postavljeni su stupovi rasvjete u modernom stilu – šiljaste cijevi koje više sliče na nosače zastava nego na kandelaber.

Jedan kandelaber, koji još prkosи vremenu, nalazi se uz samu mostarsku tepu. Više ne služи nikavoj namjeni no i dalje stoji kao spomenik jednom vremenu, čak je prilikom modernizacije Tepe ovih dana dodatno obojen i tako zaštićen.

Kandelaber – na Tepi, 2015. g.

Odmah s lijeve strane početka Liska ulice, na samom Rondou stoji zaboravljen i zahrđao još jedan preostali kandelaber. Vrh mu je ostao čitav, ali je zato lijepo prošireno postolje nekad zamijenjeno, tako da je sada to običan stup i tek kad čovjek digne glavu ugleda mu starinski vrh.

Sačuvani poklopac vrha kandelabera i izgled vrha

Kandelaber na početku Liska ulice, 2015. g.

Zadnja dva preostala kandelabera se nalaze na Šetalištu, na potezu od Ronda prema Balinovcu. Teško ih je prepoznati jer su oba bez svojih karakterističnih vrhova – ostali su samo patrljci – stupovi. Nalaze se ispred Hypo banke jedna nasuprot drugoga.

Dva preostala stupa kandelabera na Šetalištu, 2015. g.

O Ričini i Rizznoj ulici

Mnogim starijim stanovnicima našega grada je u sjećanju, a kod nekih je još uvijek u upotrebi naziv Ričina, za današnju ulicu Mostarskog Bataljona ili Korzo, od hotel Bristol do Gimnazije, tačnije do nekadašnje rampe.

Ričina je bio naziv za potok i uski prolaz u Cernici kod zgrade današnjeg Elektro poduzeća, a inače se tim imenom nekad nazivao i cijeli potez od rampe kod Gimnazije do Lakišića džamije. Tako povjesni izvori navode „*kanal ispod Ričine*“, koji se i danas nalazi ispod površine asfalta, a prвobitno je imao za cilj odvoditi višak vode s polja oko Šetališta *Stephanie Allée* (kasnije Lenjinovo šetalište), pružajući se ispred Gimnazije pa sve do Neretve, kraj Titovog mosta. Riječ Ričina je vjerovatno nastala od rječina – ričina (ikavica).

Odmah nakon izgradnje mosta na Musali 1882. godine, probijen je put sve do Balinovca. U početku je to bilo potrebno austrougarskim vojnim vlastima radi priprema za izgradnju Zapadnog logora (danас Sveučilište) i fortice na Bakamovića glavici, tj. izgradnje ceste prema Ljubuškom (1883. g.).

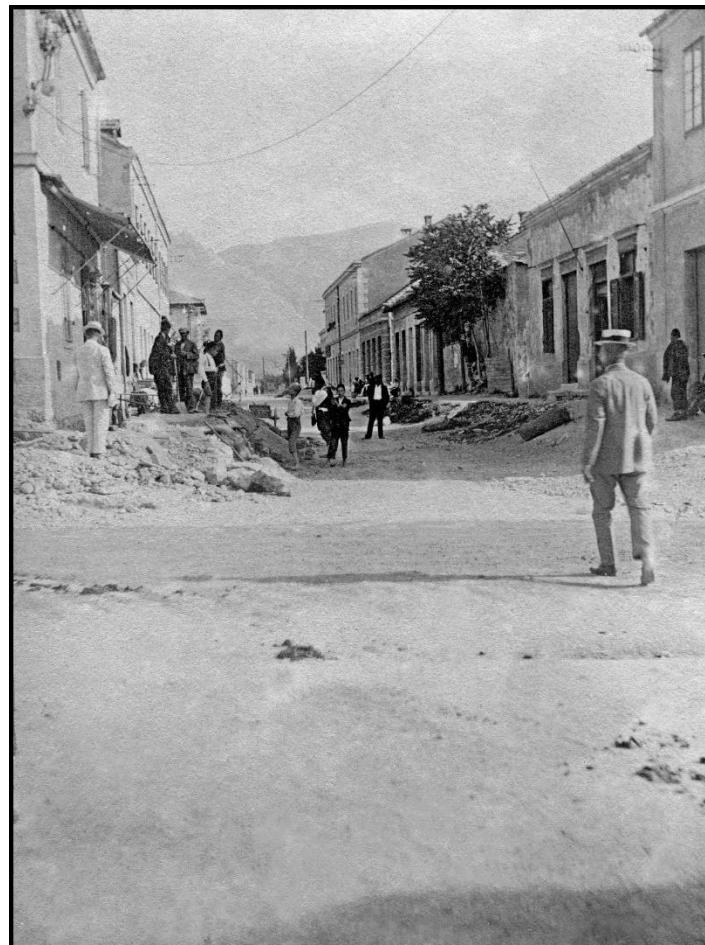
Mnogi Mostarci, a posebice mlađi, miješaju imena ulica Ričina i Ricina, pa ih često i poistovjećuju.

Ricina ulica dobiva naziv prema Petru Rizzi (čita se Petar Rico), jednom od najglasovitijih liječnika našega grada, koji je ostavio neizbrisiv trag i pečat gradu, a koji je na jedan krajnje nepravedan način pao u zaborav. Pierre (Petar) je rođen 4. septembra 1832. g. u Carigradu od roditelja Venecijanaca. Mostarci svoga „*oca siromaha*“ kako su ga od milja zvali, 1900. g. proglašiše još za života za počasnog građanina našeg grada. Umro je 26. jula 1910. g., a Mostarci u njegovu čast novoizgrađenoj ulici dadoše ime Rizzigasse (Rizzina ili Ricina ulica).

No iza toga je Mostar načinio veliku nepravdu ovom dobrotvoru. Nakon smrti Alekse Šantića 1924. g., Gradsko vijeće je Rizzigasse preimenovao u pjesnikovo ime, u ulicu Alekse Šantića. Čak je zbog prosvjeda građana Mostara zbog toga preimenovanja izmišljena priča da se ta ulica nikad tako nije zvala, nego da se zvala Ričina. Vjerovatno otud i tolike zabune oko imena ovih dvaju pojmoveva.

Ričina (Korzo), 1913. g.

Rizzina (Šantićeva) ulica, 1925. g.

Mešćema

U neposrednoj blizini Sinan-pašine (Atik) džamije na Mejdanu (danas Trg 1.maja), još od doba Osmanske vlasti bile su smještena brojna zdanja izuzetno značajna za istoriju Mostara. Među ostalim, bila je tu i prva bolnica u Mostaru, otvorena 1880. g., a u njoj je bila smještana gradska sirotinja. Na Mejdanu će se otvoriti i Vojna pošta, 6. avgusta. 1878. g., a još tri godine nakon toga, 1881. g., će započeti izgradnja Časničko-činovničke kasine - oficirskog doma. Međutim, na južnoj strani Mejdana jedna je od najstarijih građevina - mala neugledna kućica. Bila je nekad to Mešćema (sudnica). Tu kuću na Mejdanu je podigao mostarski učenjak i muftija Mustafa Ejubović, poznat pod imenom Šejh Jujo (1651. – 1707.). Ali-paša Rizvanbegović je adaptirao tu zgradu koja i danas postoji i na njoj se nalazi ploča s natpisom iz kojeg saznajemo da je tu zgradu podigao Šejh Jujo „za stanovanje sudaca, koji budu služili u Mostaru.“

Ploča s natpisom o svrsi zdanja i graditelju

Međan - Mešćema iz 1750-ih, 2012. g.

Ledara

Sarajevska pivara otvara 1. marta 1903. g. prvu tvornicu leda u Hercegovini (to je ona nedavno renovirana kuća preko puta današnjeg hotela Ere). Za njenog upravnika je postavljen sposoban Austrijanac Adolf Himlauer. Prije toga Himlauer je već stekao iskustvo kao upravitelj pivnice Löwy, koja je imala otvorenu pivnicu u pećini u Kujundžiluku, a koju je 1888. g. posjetio i sam princ Rudolf.

Očigledno je pivsko poslovanje tada cvjetalo, jer vidjevši kako se pivo u vrele ljetne dane dobro prodaje, trgovac Bilić iz Blagaja otvara Hercegovačku pivaru. Tome kako skinuti s vrata novoosnovanu konkurenciju, Himlauer se dosjetio tako što je svaku narudžbu piva vezao obaveznom kupnjom leda iz njegove Ledare. Led se tada kupovao u velikim blokovima, a glavni potrošači su bili hoteli i brojne gostionice.

U zgradi Ledare je sve do 1992. bilo smješteno predstavništvo Sarajevske pivare, da bi tek u novije vrijeme ona renovirana i trenutno je tu sjedište jedne banke.

Ledara, 2014. g.

Krivi dućani

Jedna od građevina koje više ne postoje je objekt koji se nalazio preko puta gostione Jagnje. Građevina je srušena krajem pedesetih godina, a njegovom mjestu kasnije je izgrađen stambeno poslovni objekt, koji i danas postoji.

Na pravcu od Titovog mosta do Gimnazije bila je prava čaršijska arterija. S obje strane ulice, u dugom nizu, bili su dućani i trgovine. Imajući u vidu da je i sama ulica imala blagi pad prema Neretvi, tako su i dućani i magaze imali kaskadni oblik prema Bulevaru. Stilski i fasadno oblikovani, s lijepo aranžiranim izlozima, podsjećali su na čaršije mnogih mediteranskih gradova. U danima ljetnog čelopeka, na mnogim dućanima mogle su se vidjeti zaštitne tende ili polu-spuštene limene rolete, kao zaštita od sunca.

Na području Ričine, od Lakišića džamije do Bulevara, postojao je poslovni polukružni objekt, u kome su bile smještene manje trgovinske radnje. Mostarci su ga zvali - Krivi dućani. Bila je to skladna prizemna polukružna građevina, ne previše funkcionalna, ali zanimljiva oblika. Prilikom izgradnje zgrade Privredne banke preuređivao se cijeli plato oko nje, pa je i ta građevina srušena kako bi se dobio prostor ispred zgrade koja se nastavljala na zgradu.

Iza ovog objekta, s granicama prema Krpića ulici, bilo je Komunalno poduzeće „Čistoća“. Na tom prostoru, mogле su se vidjeti cisterne - „štrcaljke“ s konjskom zapregom, koje su, uglavnom, služile za polijevanje makadamskih mostarskih ulica u ljetnom vremenu.

Objekt je nepoznanica i za generacije rođene polovinom prošlog vijeka. Zato je lijepo podsjetiti se na Mostar kakvog više nema.

Ulica Mostarskog bataljona – objekt Krivi dućani, 1950-ih

Ulica Mostarskog bataljona – u podnožju slike lijepo se vidi objekt Krivi dućani, 1960. g.

Polukružni objekt Krivi dućani, 1960. g.

Dućan u Hendeku

Na Starom mostu, u tzv. Hendeku*, na platou koji se pred sami izlazak na most iz pravca Potkujundžiluka pružio na desnu stranu, 1930-ih je mostarska općina izdala dozvolu za gradnju betonske građevine. Postala je to prodavaonica u vlasništvu Rade Golubovića, a jedino po čemu je ostala poznata je to što se ova građevina s ravnim betonskim krovom ni po čemu nije uklapala u ambijent staroga dijela grada. Ovo građevinsko ruglo je ipak nakon završetka II. svjetskog rata uklonjeno (vjerovatno oko 1958., 1959. ili 1960., što zaključujemo analizirajući raspoložive fotografije iz arhive). Zabilješke o tačnoj godini i razlogu uklanjanja ovoga objekta ne nalazimo, a teško je pretpostaviti da je to bilo za ondašnju vlast neuklapanje u starogradsku jezgru ili neodgovarajuća građevinska dozvola. Vjerovatniji razlog je bio taj što se Rade za vrijeme II. svjetskog rata eksponirao kao kolaboracionista i pratilac poznatog četničkog vojvode Dobroslava Jevđevića, pa se nova vlast obračunala s njime rušeći ovaj objekt.

Inače Rade Golubović je još po nečemu poznat. Naime, on je 1917. g. otkupio za sebe kuću od Adolfa Himlauera, upravitelja mostarske pivovare Löwy. To je zgrada u ulici Husnije Repca, tačno preko puta ulaza u bivšu štampariju, a pored kuće Blaža Sliškovića. Rade je imao suprugu, dva sina i kćerku, ali je nakon rata u ovoj kući ostao jedino sin Jovan, a nakon njegove smrti kuću je otkupio Martin Marijanović iz Krivodola.

Hendek - rušenje radnje Rade Golubovića, 1958. – 1960. g.

* *hendek* (turski) = *jarak, kanal*

Stari most i radnja Rade Golubovića koja odudara svojom bjelinom od okolnog ambijenta, 1931. g.

Fotografija Starog mosta i radnje Rade Golubovića (desno) iz 1941. g., a koju je snimio neki talijanski vojnik

Karađozbegova česma

Najveća džamija Mostara, sagrađena je 1557./58. po projektu turskog arhitekte Kodže Mimara Sinana. Osnivač ove bogomolje je Hadži Mehmed-beg, mnogo poznatiji po nadimku Karadžoz – Crnooki. U okviru svoga kompleksa džamije je sadržavala šadrvan, medresu, biblioteku i javnu kuhinju za siromašne. Već od 1637. g. kod Karadžozbegove medrese (danas Karadžozbegova ulica) postavljena je česma koja je bila napajana s izvora Djevojačka voda na Carini. Kad se gradio novi vodovod 1885. g. ova česma gubi značaj, pa se godine 1930. kameni nosač česme s postoljem ugrađuje u zapadni zid dvorišta Karadžozbegove džamije u Srednjoj ulici kao ukras – bez ikakve stvarne funkcije, gdje i danas stoji.

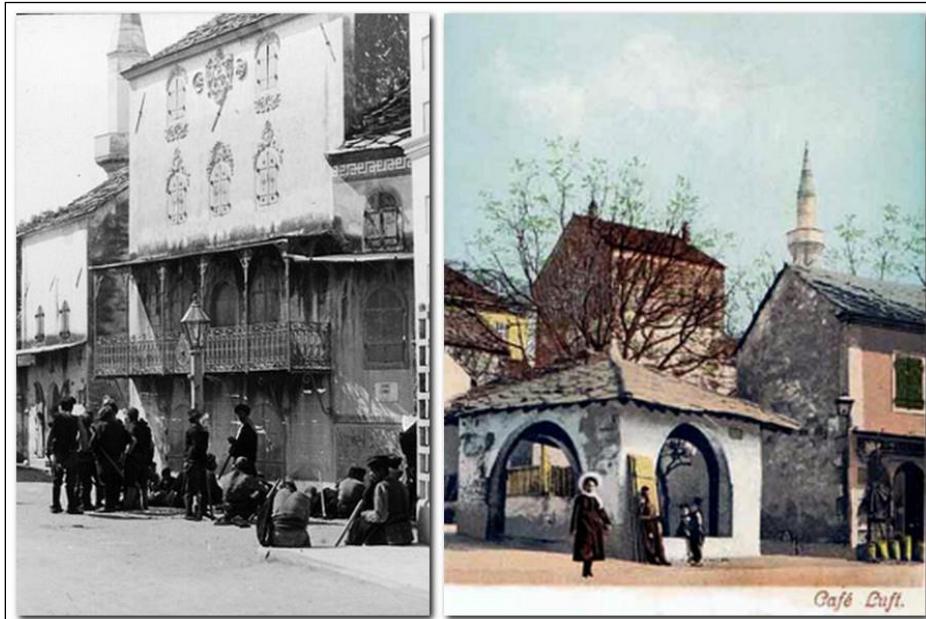

Velika i Mala tepa

Svi Mostarci odreda znaju gdje se nalazi Mala tepa, neki od njih znaju i gdje je bila Velika tepa, ali malo njih zna otkud naziv „tepa“. Riječ tepa za Mostarce predstavlja tržnicu (pijacu), ali kako je došlo do toga da se tržnica naziva tepom?

Riječ tepa je došla do nas iz turskog jezika, a značenje riječi je – tjeme, vrh, brežuljak ili vrh brda. Za vrijeme osmanske vladavine u Mostaru su se nalazila dva lokaliteta koja su sadržavala riječ „tepa“ – Velika i Mala tepa. Velika tepa je zauzimala prostor nekadašnje Ćejvan Čehajine mahale i to je mjesto na Glavnoj ulici ispred današnjeg muzeja i Ćejvan Čehajine džamije, onaj dio s kojega se spuštaju stepenice prema Starom mostu. Mala tepa zauzima prostor današnje tržnice, a pripada joj i kratka ulica koja vodi od nje do Kujundžiluka. Velika tepa je dobila naziv jer se uspoređivala s Hendekom (dijelom Starog grada koji se nalazi između Kujundžiluka i samog Starog mosta), naime ona se nalazila na brežuljku, vrhu ispod Hendeka. Mala tepa je bila dijelom nekadašnje Sinan-pašine (ili Atik – stare) mahale, koja se nalazila na prostoru Mejdana (današnji Trg 1. maja), tako da je Mala tepa za prve stanovnike ovoga dijela grada bila na brežuljku u odnosu na Mejdan.

Tako je ostalo Mostarcima da je tepa u stvari sinonim za bilo koju tržnicu i ne samo u Mostaru, nego širom svijeta gdje su razasuti.

Velika tepa (na Glavnoj ulici) i Mala tepa s objektom Tepica, 1900-ih

prodavača za vrijeme kiše i noći. Od Tepice do Kujundžiluka su se u to vrijeme nalazile prodavaonice svih živežnih namirnica, osim voća i povrća (zelena tržnica se nalazila u Priječkoj čaršiji). U Tepici je maltar držao kantar (vagu), a kasnije se tu služila kafa. Tepica je nakon dolaska Austro-Ugarske dobila naziv Cafe Luft (kafni zrak), jer je strancima bilo smiješno što kafana nema zidova ni vrata.

Od korijena iste riječi je nastao deminutiv Tepica, kojom se označavao mali zidani objekt na četiri stupa na samoj Maloj tepi. Prvotna namjena Tepice je bila kao skladište ili pomoćni prostor za odlaganje robe

Krankasa

Jedan od velikana hrvatske moderne arhitekture Drago Ibler je 1930. g. projektirao građevinu, a njezina izvorna namjena bila je Okružni ured socijalnog (zdravstvenog) osiguranje radnika. Zgrada se sastoji iz dva dijela, jedan paralelan s Bulevarom dok drugi dotiče Liska ulicu, a posebnu ljepotu mu daje lučni dio sa stupovima. Mostarci mu odmah pojednostavljaju ime u Krankasa – od njem. *Krankenkasse* – zdravstvena štedionica (osiguranje). Nakon Drugog svjetskog rata, ova zgrada je prenamijenjena u Dom zdravlja, no ime Krankasa je ostalo, čak mu je i značenje postalo sinonim za Dom zdravlja. Inače Iblerov projekt je proglašen spomenikom kulture.

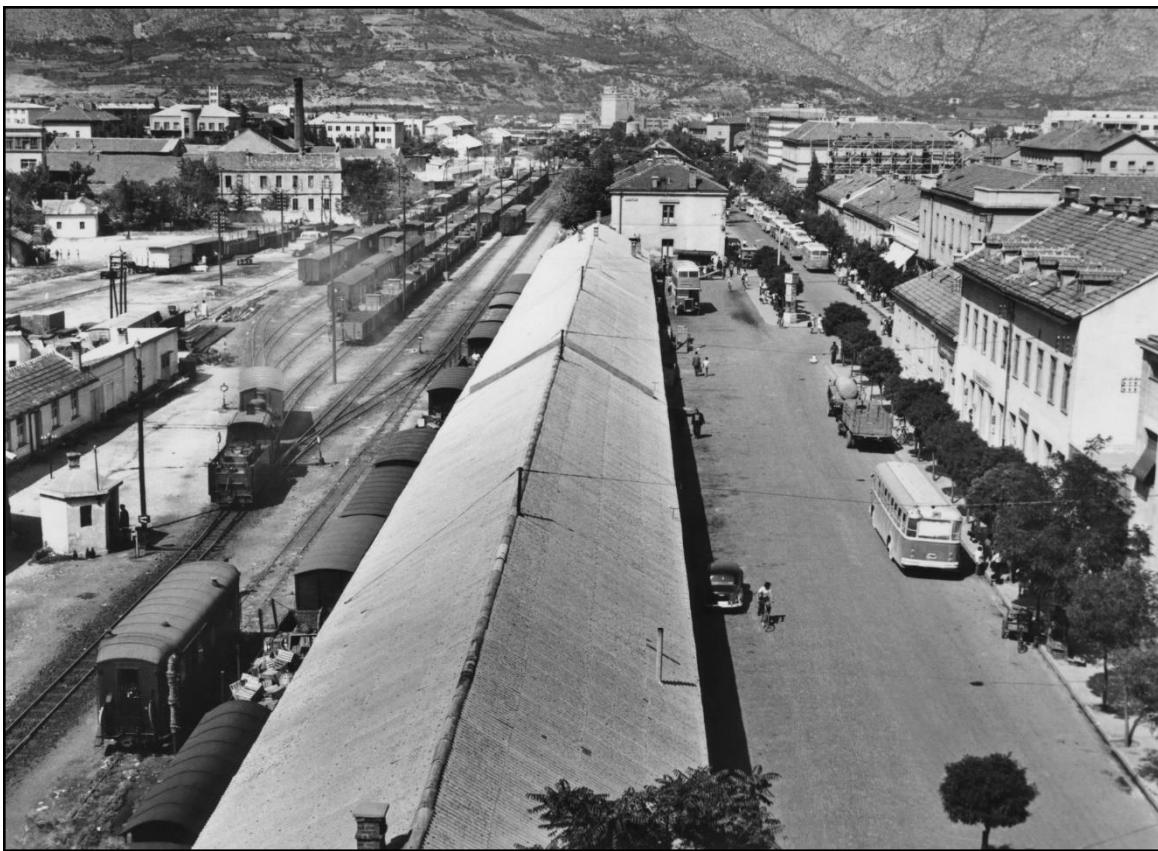
Skladišta usred grada – Stara teretna stanica u Mostaru

Na starim požutjelim slikama, na kojima je prikazana stara stanica u Mostaru uočljiv je jedan dugi objekt, koji se protezao od rampe kod gimnazije pa sve skoro do stanične zgrade. Tu se vršio pretovar robe na kamione, koja je stizala vozom u Mostar, i obrnuto, robe iz Mostara, koja je trebala biti dalje otpremljena vozom. Na slici staroj skoro sto godina uočljivo je da još nije izgrađen objekt skladišta. Taj objekat je napravljen kasnije, sa razvojem grada.

Kod zgrade stanice bila je autobuska stanica za prigradske autobuse, a duž nekadašnje ulice Moše Pijade bila je stanica za međugradske autobuse. Jedan dio autobusa daljinskih međugradskih linija bio je jedno vrijeme parkiran i na Musali. Sve ovo je kasnije bilo riješeno, kad je ukinuta uskotračna željezница i izgrađena pruga normalnog kolosijeka. Na novoj stanici je bila i željeznička i autobuska stanica, a u Bišću je izgrađena teretna stanica. Za mnoge starije Mostarce i dalje je u opticaju pojam „stara“ stanica i „nova“ stanica iako su od stare stanice ostale samo ruine.

Na slici iz 1930. g. u daljini se vidi zgrada željezničke stanice bez skladišta s lijeve strane.

Na slici iz 1964 se vidi skladište cijelom svojom dužinom.

Detalj s prethodne slike gdje se vidi da je na kraju skladišta bila autobusna stanica.

Konzulat Velike Britanije

Već od 1774. godine Rusija je stekla pravo da na teritoriju Osmanskog carstva organizira svoje konzulate. Otvaranje ostalih konzulata i konzularnih agencija u Hercegovini nastaje zbog nastojanja evropskih zemalja, prije svega Francuske, Austrije, Engleske i Italije s jedne i Rusije s druge strane, za prestiž na istoku Evrope.

Konzulat Velike Britanije u Mostaru je prije dolaska Austrougarske bio u ovoj kući na Carini, a koja je bila u vlasništvu Jevte Bjelobrka. Kuća je do danas očuvana.

Kuća Jevte Bjelobrka na Glavnoj ulici - nekadašnji konzulat Velike Britanije, 2012. g.

Cimska bazilika

Mostar krije i jednu pomalo zaboravljenu arheološku znamenitost. Riječ je o ranokršćanskoj, bolje reći kasnoantičkoj bazilici u Cimu, predgrađu Mostara. Znanstvenici njenu starost procjenjuju na 5. - 6. st. po Kr. To je ujedno i najstariji kulturni spomenik na području Mostara, ali i na njegovom širem području

Arheološkim iskapanjima, od 1966. do 1969. g., otkriveni su temelji građevine, ali i drugi nalazi, kao ulomci kamene plastike, brojni pokretni nalazi, te znatan broj grobnica iz perioda kasne antike – ranoga kršćanstva. Naziv samog lokaliteta (Crkvine) je probudio znatiželju koja je možda bila i ključnim razlogom započinjanja arheoloških iskapanja 1966. godine. Ova iskapanja su privredna kraju 1969. godine, a rezultat su bili brojni nalazi, koji su bili smješteni u Muzeju Hercegovine u Mostaru, no u proteklom ratu većina ih je izgubljena. Bazilika ima orijentaciju istok- zapad, kao uostalom i većina bosanskohercegovačkih bazilika. Bazilika je sagrađena dosta solidno i pravilno. Kamen od koga je bazilika izgrađena je uglavnom miljevina (tenelija, muljika), prilično otporna na atmosferilije i očito nije vađen u Cimu, nego u nekom dalnjem lokalitetu, možda i u Ortješu, u kamenolomu „Mukoša“ iz kojega je također vađen kamen za gradnju Starog mosta. Osim miljevine, u zidovima se primjećuje nešto malo sedre i konglomerata. Kamen je u zidovima bio vezan krečnom žbukom dobre kvalitete. Detaljnije o arheološkim iskapanjima bazilike u Cimu govori se u Glasniku Zemaljskoga muzeja u Sarajevu iz 1976. godine, te su tako barem sačuvani

fonografski i tekstualni zapisi ovoga vrijednoga otkrića. Zbog svoje impozantnosti neki istraživači pretpostavljaju da je bazilika u Cimu mogla biti sjedište drevne biskupije Seresenterum.

20.1.2004. g. arheološka iskopina bazilike u Cimu proglašena je kulturnim spomenikom BiH.

Cim - cimska bazilika, 2010. g,

S a d r ž a j

Velike sitnice o Mostaru – umjesto uvoda	5
Caffe luft	6
Velika Tepa	7
Vojna pošta na Međdanu	8
Bunker - barutana	9
Bunker - stan	9
Most na Musali – Most Franje Josipa I.	10
Veliki carinski harem	12
Stephanie Allée (Štefanijino šetalište)	13
Gvožđara Dokić, Bilić & Peško	15
Potkujundžiluk	17
Srednja ulica	18
Knjižara Pacher & Kisić	19
Fatime kadun džamija	20
Velika gimnazija	21
Hotel Orient	22
Kalhana	23
Džinovina	24
Zgrada HKD Napredak i Krankasa	26
Munjara	27
Spašeno turbe	28
Hotel Neretva	29
Ćelovina	31
Sahat-kula	33
Pozorište i dobrovoljni rad	35
Ograda	36
Rondo	37
Alajbegovića česma	39
Trgovina braće mrvav	41
Ploča – Kusalova ulica na Luci	42
Ploča s oznakom careve ulice	42
Pichlerova vila u Liski	43
Vila Fessler	44
Vila Gusti	44
Vila Spahić	45
Vila Zahumka	45
Vladikin dvor	46
Glavna ulica	47
Šadrvani	48
Vojno groblje	49
Carski vinogradi	50
Kulluk	51
Banja	52
Nadgrobni spomenik prvom tiskaru	54
Pravoslavna crkva	55
Česma Ahmed-efendije	57

Djevojačka česma	58
Munarica i česma	58
Jedina preostala kamena munarica	59
Katolička crkva	60
Carinski most	41
Oručevića čuprija	61
Komadinov most	63
Ali-hodžina džamija	64
Kamen za katedralu	66
Sinagoga	67
Most s tračnicama i maltom	69
Vukodol	70
Lakišića harem	72
Jubilarna škola	73
Mikanova apoteka	75
Zgrada Hrvoje	76
Kriva čuprija	78
Džamija na Spilama	79
Mezar Mujage Komadine	80
Kandelaber	81
O Ričini i Rizzinoj ulici	84
Mešćema	86
Ledara	87
Krivi dućan	88
Dućan u Hendeku	90
Karađozbegova česma	92
Velika i Mala tepa	93
Krankasa	94
Skladišta usred grada – Stara teretna stanica u Mostaru	95
Konzulat Velike Britanije	97
Cimska bazilika	98

